

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНЕ НЕКОМЕРЦІЙНЕ ПІДПРИЄМСТВО
«ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЇВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, КОМУНІКАЦІЙ ТА ПЕРЕКЛАДУ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач випускової кафедри

_____ Ельвіра ЛУЗІК

«___» _____ 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)

ЗДОБУВАЧА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «БАКАЛАВР»

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність 053 «Психологія»

Освітньо-професійна програма «Практична психологія»

Тема: «Гендерні особливості емпатії у старшокласників»

Виконавець: здобувач групи ПП-426Б Паламарчук Анастасія Андріївна

Керівник: кандидат психологічних наук, доцент Ічанська Олена Михайлівна

Нормоконтролер: Тамара МИХЕСВА

Київ 2025

ДЕРЖАВНЕ НЕКОМЕРЦІЙНЕ ПІДПРИЄМСТВО

«ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЇВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»

Факультет психології, комунікацій та перекладу

Кафедра педагогіки та психології професійної освіти

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність 053 «Психологія»

ОПП «Практична психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Ельвіра ЛУЗІК

«___» _____ 2025 р.

ЗАВДАННЯ

На виконання кваліфікаційної роботи

Паламарчук Анастасії Андріївни

1. Тема кваліфікаційної роботи «Гендерні особливості емпатії у старшокласників», затверджена наказом в. о. президента № від 24.03.25
2. Термін виконання роботи з
3. Вихідні дані роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків загальним обсягом 69 сторінка, з них обсяг основного тексту 43 сторінки, список використаних джерел нараховує 43 позицій
4. Зміст пояснювальної записки: Вступ; Розділ 1. Теоретичні основи вивчення гендерних особливостей емпатії старшокласників; Розділ 2. Емпіричне дослідження гендерних особливостей емпатії у старшокласників; Висновки; Список використаних джерел та літератури; Додатки.
5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного матеріалу): таблиці, рисунки.
6. Календарний план-графік

№ пор.	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Опрацювання та реферування літератури з теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження	24.03.2025	24.03.2025
2.	Формулювання теми, мети, завдань дослідження. Написання вступу. Складання попереднього плану роботи. Узгодження з керівником	01.04.2025	01.04.2025
3.	Формулювання теми, мети, завдань дослідження. Написання вступу. Складання попереднього плану роботи. Узгодження з керівником	10.04.2025	10.04.2025
4.	Написання другого розділу. Подання керівникові на перевірку	25.04.2025	25.04.2025
5.	Оформлення роботи. Подання керівникові на перевірку	07.05.2025	07.05.2025
6.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	13.05.2025	13.05.2025
7.	Опрацювання зауважень і виправлення недоліків	20.05.2025	20.05.2025
8.	Подання остаточного варіанта роботи на кафедру для перевірки на академічну добросовісність	30.05.2025	30.05.2025
9.	Подання кваліфікаційної роботи на рецензування	10.06.2025	10.06.2025
10.	Захист роботи	16.06.2025	16.06.2025

7. Дата видачі завдання:

Керівник кваліфікаційної роботи: Олена ПЧАНСЬКА

Завдання прийняла до виконання: Анастасія ПАЛАМАРЧУК

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Гендерні особливості емпатії у старшокласників» 70 сторінок, 1 рисунок, 11 таблиць, 37 використаних джерел, 4 додатка.

Об'єкт дослідження – емпатія особистості.

Предмет дослідження – гендерні особливості емпатії у старшокласників.

Мета дослідження - виявлення гендерних відмінностей емпатії у старшокласників.

У кваліфікаційній роботі було досліджено гендерні особливості емпатії у старшокласників. Теоретичний розділ охоплює аналіз поняття емпатії, її структурних компонентів, а також чинників, що впливають на розвиток емпатійних здібностей у підлітковому віці. Окремо розглянуто гендерні аспекти прояву емпатії серед старшокласників. Емпіричний розділ присвячено організації дослідження, використанню валідних методик для діагностики рівня емпатії, аналізу отриманих результатів та виявленню відмінностей у рівні емпатії залежно від статі.

Було встановлено, що прояви емпатії у старшокласників залежать не стільки від біологічної статі, скільки від типу гендерної ролі: хлопці з андрогінними рисами демонструють вищий емоційний відгук, тоді як когнітивний рівень емпатії є приблизно однаковим у всіх.

Практичне значення кваліфікаційної роботи передбачає, що отримані результати можуть бути використані психологами, педагогами та адміністрацією закладів освіти для розробки програм розвитку емпатійних здібностей серед учнів старших класів, з урахуванням гендерних особливостей.

ЕМПАТІЯ, ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ, СТАРШОКЛАСНИКИ,
ЕМПАТІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ, ЕМОЦІЙНИЙ ВІДГУК

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМПАТІЇ У СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	11
1.1. Теоретичний аналіз поняття емпатії в сучасній психології.....	11
1.2. Вікові особливості розвитку емпатії у старшокласників.....	14
1.3. Гендерні чинники формування та прояву емпатії у старшокласників.....	18
Висновки до розділу 1.....	22
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМПАТІЇ У СТАРШОКЛАСНИКІВ	
2.1. Організація та проведення дослідження.....	24
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження гендерних особливостей емпатії у старшокласників.....	27
2.3. Порівняльний аналіз емпатії за різними гендерами.....	34
Висновки до розділу 2.....	42
ВИСНОВКИ.....	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	46
ДОДАТКИ.....	50

ВСТУП

Актуальність. Сучасне суспільство висуває нові вимоги до соціальної взаємодії, особливо в умовах зростаючої емоційної напруги та інформаційного перевантаження. У цьому контексті емпатія - здатність розуміти емоції інших людей і співпереживати їм - набуває виняткового значення як ключова соціально-психологічна характеристика особистості. Формування емпатійної здатності має особливу актуальність у старшому шкільному віці, коли завершується становлення особистості, активізуються процеси самопізнання, самооцінювання та відбувається формування гендерної ідентичності.

Особливу увагу вивченню емпатії привертає її зв'язок з гендерними характеристиками. Психологічні дослідження свідчать про наявність відмінностей у проявах емпатії між хлопцями та дівчатами, що зумовлені як біологічними, так і соціокультурними чинниками. Гендерна роль, яку індивід приймає в процесі соціалізації, може суттєво впливати на рівень емпатійних тенденцій та форму емоційного реагування.

Актуальність теми зумовлена необхідністю поглибленого вивчення взаємозв'язку між емпатією та гендерною роллю в період старшої школи, що може сприяти оптимізації виховної роботи, профілактиці міжособистісних конфліктів та розвитку емоційного інтелекту школярів.

Об'єкт дослідження: емпатія особистості.

Предмет дослідження: гендерні особливості емпатії у старшокласників.

Мета роботи: виявлення гендерних відмінностей емпатії у старшокласників.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до вивчення емпатії та гендеру в психологічній науці.
2. Визначити домінуючі гендерні ролі старшокласників.
3. Дослідити рівень та характеристики емпатії у старшокласників.
4. Встановити відмінності прояву емпатії старшокласників в залежності від типу гендеру.

Методологічна база дослідження: Методологічну основу дослідження склали системний, особистісно-орієнтований та діяльнісний підходи. Системний підхід дозволив розглядати емпатію як цілісне психічне утворення, що інтегрує когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти. Особистісно-орієнтований підхід забезпечив врахування індивідуально-психологічних особливостей старшокласників, зокрема гендерної ідентичності та досвіду емоційної взаємодії. Діяльнісний підхід дав змогу аналізувати прояви емпатії у контексті реальної соціальної поведінки учнів.

Методи дослідження включали: теоретичний аналіз наукової літератури з проблем емпатії, емоційного розвитку та гендерної психології; порівняльно-кореляційний аналіз емпіричних даних; кількісну та якісну інтерпретацію результатів психодіагностичних методик.

Теоретичну основу роботи склали наукові положення:

- про емпатію як багатовимірне явище (В. Бойко, І. Юсупов, А. Меграбян, А. Епштейн);
- про гендерну ідентичність і статевоюльову соціалізацію (С. Бем, І. Кона, Т. Екман);
- про розвиток емоційної сфери у підлітковому та юнацькому віці (Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, В.В. Столін).

Методи:

Теоретичні: аналіз, систематизація, узагальнення наукової літератури з питань емпатії, гендерної психології, емоційного розвитку особистості; порівняльний аналіз теоретичних підходів до розуміння емпатії та гендерної ідентичності; моделювання структури дослідження.

Емпіричні: спостереження, психодіагностичні методики, кількісна обробка даних (статистичний аналіз), кореляційний аналіз для виявлення зв'язків між рівнем емпатії та типом гендерної ідентичності.

Для досягнення поставленої мети у дослідженні було використано такі **методики:**

1. Методика діагностики рівня емпатійних здібностей (В.В. Бойка) - для оцінки загального рівня емпатії та її складових.
2. Методика дослідження емпатійних тенденцій (І. М. Юсупова) - для аналізу типів емпатійного реагування.
3. Шкала емоційного відгуку (М. Н. Епштейна та А. А. Меграбяна) - для вимірювання емоційної чутливості до переживань інших.
4. Статеворольовий опитувальник Сандри Бем (BSRI) - для визначення гендерних ролей.

Наукова новизна дослідження:

Наукова новизна полягає в уточненні та розширенні уявлень про емпатію як психологічне явище у старшокласників, зокрема в контексті гендерних відмінностей. У роботі здійснено порівняльний аналіз рівнів емпатії у старшокласників різної статі, що дозволяє виявити специфічні риси прояву емоційного співпереживання у юнаків і дівчат. Отримані результати можуть доповнити існуючі психологічні теорії міжособистісного розуміння та соціальної взаємодії в юнацькому віці.

Практична значимість дослідження:

Практична значимість дослідження полягає в можливості використання його результатів у роботі психологів, соціальних педагогів, класних керівників та інших фахівців освітньої сфери для оптимізації міжособистісного спілкування між старшокласниками, а також для врахування гендерних особливостей у виховній та корекційно-розвивальній роботі. Матеріали дослідження можуть бути використані для розробки тренінгів з розвитку емпатії та емоційного інтелекту в учнів старших класів.

Гіпотеза дослідження:

Існують статистично значущі відмінності в рівні та характері емпатії між старшокласниками з різними типами гендерної ідентичності: дівчата, як правило, мають вищий рівень емпатійності, зокрема емоційного відгуку, ніж хлопці, а андрогінний тип гендерної ідентичності супроводжується більш збалансованими емпатійними реакціями.

Апробація результатів дослідження відбувалась шляхом представлення матеріалів у вигляді тези «Гендерні особливості емпатії у старшокласників» опубліковані в збірнику за матеріалами VIII Міжнародної студентської наукової конференції «Розвиток суспільства та науки в умовах цифрової трансформації» (02.05.2025, м. Кривий Ріг, Україна).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних літератури, що налічує 37 джерел, додатків на 20 сторінках. Основний зміст роботи викладений на 44 сторінках і містить 1 рисунок та 11 таблиць. Загальний обсяг роботи – 70 сторінок.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМПАТІЇ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

1.1. Теоретичний аналіз поняття емпатії в сучасній психології.

У сучасній науці відзначається значна зацікавленість у вивченні емпатії та її зв'язку з іншими психічними феноменами (наприклад, з психологічними особливостями особи). Ця проблема актуальна, оскільки сучасній людині, крім володіння професійними навичками та вміннями, необхідно мати розвинену психологічну культуру, невід'ємною частиною якої вважається і емпатія. Вивчення емпатії як емоційної чуйності індивіда присвячено значну кількість робіт зарубіжних (К.Г. Юнг, До. Роджерс Х. Кохут) та вітчизняних (Є.Я. Басін, А.А. Бодальов, В.В. Бойко, Т.П. Гаврилова, Р.Б. Карамуратов та ін.) дослідників.

Емпатія як термін було введено в наукову психологію на початку ХХ століття для позначення особливої внутрішньої активності, за допомогою якої людина може інтуїтивно розуміти інших. Т.Ліппс сформулював першу концепцію емпатії. Сенс її полягав у наступному: люди проєктують на предмет, що сприймається, своє емоційне стан і відчувають неприємні або приємні переживання. Таким чином, емпатію можна оцінювати як особливий психічний акт [1,2].

В даний час відомо чотири основних підходи до дослідження емпатії:

1) афективний – емпатія у цьому сенсі як здатність розуміти, що переживає інший, і співпереживати йому в процесі комунікацій (І.Т. Пашукова) Цей підхід має два рівні емпатії: емоційна реакція у відповідь; співпереживання та співчуття як складніша форма співучасті з іншою особистістю;

2) когнітивний - емпатія як здатність розпізнавати емоційний стан іншого індивіда;

3) афективно-когнітивний – емпатія як здатність давати опосередкований емоційна відповідь на переживання іншого (А.Г. Васильєв, В.П. Морозов);

4) інтегративний – результат емоційних та пізнавальних процесів разом [1,3].

Адекватне та точне розуміння стану іншого може вказувати на гностичний виражений компонент. При переважанні афективного компонента присутнє емоційне залучення до стану іншого. Діючий компонент виражається в активній підтримці. Емпатію як цілісний феномен розглядає І.М. Юсупов. На її думку емпатія є зв'язком свідомості з підсвідомістю. Внаслідок цього зв'язку відбувається входження у внутрішній світ інших людей чи істот із людськими якостями.

Проблема емпатії займає одне з центральних місць серед проблем міжособистісного пізнання. Вона фокусує у собі питання розуміння людьми одне одного, питання їх спілкування та його відносин.

У психології до емпатії відносять низку психічних явищ, як-от співчуття, співпереживання, «співчуття» у стан іншого, «проникнення» у світ переживань людей, розуміння людиною емоцій і почуттів інших людей, здатність уявити себе місці іншого і навіть рефлексію розуміння емоційних станів і переживань іншого. Рідше цим терміном позначають здатність до ідентифікації та децентрації.

Всі ці явища, процеси та здібності поєднують те, що вони мають відношення до розуміння переживань людей і до відповідної емоційної чуйності на ці переживання. Багато вчених при цьому говорять про прогнозування почуттів, настроїв та реакцій іншої людини.

На функцію синхронізації емоцій за допомогою емпатії вказують і факти, що їх навів П.Фрес. Вони свідчать на користь його припущення про закономірність відповідності сили вираження переживання індивіда силі залучення оточуючих до емоційної співучасті [3,4,5].

Ця закономірність має свої обмеження, які викликаються тим, що у характер емоційних виразів людини впливають правила контролю, й у деяких випадках емпатія до людини, рівень емоційного порушення якого вище, ніж вимагають норми соціальної регуляції поведінки, зменшується. Мабуть, існують

і фактори, що зменшують емпатичні прояви внаслідок утруднення розуміння стану людини, що належить, наприклад, до іншої культури. Обозов вважає, що в основі емпатії, що виникає і формується у взаємодії та спілкуванні людей, лежить механізм усвідомленої та неусвідомленої ідентифікації. А ідентифікація у свою чергу виступає результатом фундаментальнішої якості людини: порівняти себе, свою особистість, поведінку і стан з іншими людьми.

Т.П. Гаврилова та Ю.А. Менджерницькі описують кілька механізмів емпатії. Вони вибудовують їх у міру виникнення в онтогенезі в наступному порядку: емоційне наслідування та зараження, ідентифікація, розуміння емоцій інших та рефлексія [10,15]. Емоційне наслідування і зараження служать для встановлення контакту з оточуючими, є передумовою для емоційного обміну, на формування поведінкового репертуару й у сприйняття й уміння відбивати експресивні особливості поведінки іншого. Завдяки ідентифікації виникає емоційний зв'язок між суб'єктом і об'єктом, що сприймається, що дозволяє цінності, норми іншого приймати як свої. П. Массен та Дж. Конджер вважають, що механізмом емпатії є механізм наслідування, оскільки наслідування - це дотримання певних дій, що спостерігаються. Ідентифікацію ж вони розуміють як «тонший» процес сприйняття загальних зразків мислення та поведінки, для якого характерна сильна емоційна зв'язок з іншим [4,5,7].

Ряд вчених до механізмів емпатії відносять децентрацію. Під децентрацією розуміється таке розумове дію, з якого людина здатний стати позицію іншого, з якою розкривається його система відносин [8,9].

Отже, у виникненні емпатичного відгуку задіяні як емоційні, а й пізнавальні процеси і, головне, - уяву. Без адекватного реконструювання з допомогою уяви стану людини, не враховуючи її і обставин, викликали переживання, велика можливість появи емпатичних реакцій, які мають нічого спільного з дійсним почуттям об'єкта емпатії, тобто. псевдоемпатії. Імовірність псевдоемпатії буде, мабуть, вищою в умовах імітації емоційного зараження або ідентифікації, не опосередкованою децентрацією та здатністю уявити себе на

місці іншого. Уявляючи себе дома іншого, усвідомлюючи це чи ні, людина здатний до дійсної емоційної чуйності, званої емпатією.

За ступенем виразності емпатії виділяють такі рівні:

1. Не емпати. Це люди, які взагалі не розуміють почуттів оточуючих. Емпатичні якості повністю відсутні, оскільки особи їх взагалі не використовують, не застосовують. Їм незрозумілі і чужі емоції оточуючих, оскільки самі часто є неемоційними людьми.

2. Слабкі емпати. Це люди, які добре відчують емоції оточуючих, але швидко виснажуються, стають слабкими через їхнє постійного переживання. Вони важко переживають проблеми оточуючих, тяжкість світу, постійно перебувають у стресі. Супутнім симптомом їх емпатії стають головні болі.

3. Функціональні емпати. Це люди, які добре розуміють емоції оточуючих, проте не сприймають їх близько до серця, не переживають їх так само, як і люди. Вони легко адаптуються та вміють контролювати як власні, так і чужі переживання. Це відбувається за рахунок добре розвиненого емоційного інтелекту.

4. Професійні емпати. Це люди, які не лише розпізнають емоції оточуючих, але і вміють ними керувати, міняти. Таких осіб дуже мало. Вони вміють підняти настрій чи, навпаки, його знизити [8,9,11].

В.В. Бойко виділяв такі функції емпатії як співпереживання:

- 1) посилення ступеня ідентифікації з іншим;
- 2) зняття напруги та почуття дискомфорту, викликаного переживаннями іншого;
- 3) здатність задовольнити власний добробут;
- 4) альтруїстична стратегія поведінки та взаємодії з мотивом «за іншого».

Таким чином, виходячи з вищесказаного, можна справедливо вважати, що емпатія є важливим аспектом міжособистісної взаємодії, який на сьогоднішній день знаходить відображення в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, і розглядається в контексті різних підходів до його визначення.

1.2. Вікові особливості розвитку емпатії у старшокласників.

Співпереживання починає проявлятися у міру розвитку рухової активності, коли дитина намагається диференціювати об'єкти спілкування. На відміну від первинних емпатійних реакцій, він може відбивати якість переживань об'єкта емпатії. Це емоційний відгук на неблагополуччя іншої людини, відмінної від неї самої, насамперед матері.

З виникненням зародків мови емпатійне реагування стає дедалі різноманітнішим. З'являється якісно інша форма спілкування з дорослими, що нагадує співпрацю. Дитина стає як би глядачем власних переживань, найпростіші з яких вона вже здатна вербалізувати. Йому стає ясно, що реальний світ і сприйняття цього світу не збігаються, проте йому поки що не відомо, що думають і відчувають інші люди. Коли в дитини починають складатися уявлення себе самому та інших як об'єктах і суб'єктах переживання та спілкування, він виділяє себе із ситуації спілкування і це веде до формування особистісних форм емпатії.

Виховання емпатичної культури найбільш сприятливо під час ранньої юності, оскільки у віці досягає найбільшої зрілості механізм емпатії. Старші школярі починають тонше розрізняти риси особистості, у яких виражається ставлення інших людей, відзначати сформованість чи несформованість поглядів однолітків світ, на обов'язки у суспільстві, в розвитку особистості цілому [9,10,12].

Старшокласники роблять новий крок у пізнанні особливостей особистості кожного з тих людей, які входять до їхнього найближчого та більш далекого оточення. Їх уже цікавлять не стільки вчинки, скільки мотиви вчинків, причини актів поведінки, а не сама поведінка. Вони усвідомлюють складнощі внутрішнього світу людини, тому обережніші в оцінках .

У юнацькому віці Я-концепція, з одного боку, стає більш стійкою, а з іншого - зазнає певних змін, зумовлених:

- фізіологічними та психологічними змінами, пов'язаними зі статевим дозріванням,

- розвитком когнітивних та інтелектуальних можливостей, здатністю розрізняти реальні та гіпотетичні можливості,
- суперечливістю вимог батьків, вчителів, однолітків, тобто, соціального середовища.

Головне завдання, яке постає перед індивідом у юності, є формування почуття ідентичності. У пошуках особистої ідентичності він вирішує, які дії для нього важливі і виробляє певні норми оцінки своєї поведінки та поведінки інших людей. Цей процес пов'язаний з усвідомленням власної цінності та компетенції. Почуття ідентичності в юності формується на основі процесів ідентифікації, що сягає корінням в дитинство. Формування ідентичності не пасивний процес, а творчий. Один із способів вирішення проблеми ідентичності полягає у випробуванні різних ролей [10,11,13].

Емпатичні якості особистості, на які спирається емпатична культура - це емпатійна спостережливість, емпатійне слухання, емпатійне розуміння, співпереживання.

Емпатійна спостережливість - вміння пізнавати іншого за зовнішніми ознаками, основу її становить спостережна сензитивність - здатність фіксувати при спостереженні іншої людини її поведінка: мовні акти, міміку, пантоміміку і адекватно відобразити їх у взаємодії.

Емпатійне слухання - це розуміння не тільки змісту почутого, але і вміння відчувати душевний стан співрозмовника.

Емпатійна інтуїція - це вроджена схильність і проникливість, що виникає певному емоційному тлі.

Особливості старшого шкільного віку.

Старший шкільний вік (15–17 років) - період завершального етапу підліткового розвитку, який часто називають юнацьким віком. Йому властиві такі психологічні риси:

- Формування стійкої Я-концепції;
- Зростання саморефлексії, усвідомлення власних переживань і мотивів;

- Розвиток абстрактного мислення, що дозволяє розуміти складні соціальні ситуації;
- Посилення потреби в самостійності та самоствердженні;
- Зростання значущості міжособистісних стосунків, особливо з однолітками.

Ці зміни створюють як умови, так і певні труднощі для розвитку емпатії. З одного боку, розширення інтелектуальних можливостей сприяє кращому розумінню інших людей. З іншого - посилення егоцентризму або нестабільність самооцінки може ускладнювати емпатичну поведінку.

Формування емпатії у старшокласників.

У старшому шкільному віці розвиток емпатії має низку особливостей:

1. Поглиблення когнітивної емпатії

Підлітки стають здатними до децентрації - вміння відійти від власної точки зору й прийняти точку зору іншого. Це дозволяє їм аналізувати мотиви, переживання та поведінку інших людей не лише через власний досвід, а й з урахуванням контексту ситуації. Когнітивна емпатія стає більш точною та гнучкою.

2. Загострення емоційної чутливості

Юнаки й дівчата в цьому віці особливо емоційно вразливі. Вони інтенсивно переживають як власні, так і чужі емоції. Це створює сприятливі умови для емоційної емпатії, хоча іноді така чутливість може призводити до внутрішніх конфліктів, емоційного вигорання або страху перед глибоким співпереживанням.

3. Роль значущих стосунків

Основним середовищем розвитку емпатії стає спілкування з однолітками, друзями, першими романтичними партнерами. Саме в цих стосунках юнаки й дівчата вчаться виявляти турботу, слухати, розуміти почуття інших, підтримувати у складних ситуаціях.

4. Моральний розвиток

У старшокласників формується здатність до моральних суджень, які базуються не лише на зовнішніх правилах, а й на внутрішніх переконаннях. Вони можуть співвідносити власні дії з нормами справедливості, гуманізму, взаємоповаги - а отже, емпатія поступово включається в моральну регуляцію поведінки.

5. Вплив соціальних факторів

На розвиток емпатії значно впливають сімейні умови, стиль виховання, шкільне середовище, засоби масової інформації. Якщо підліток бачить приклади доброзичливості, альтруїзму, конструктивного спілкування - це сприяє формуванню емпатичних реакцій [11,13,15].

Труднощі та бар'єри на шляху розвитку емпатії

Попри потенційно високий рівень розвитку емпатії у старшокласників, існують і перешкоди:

- Егоцентризм - тенденція фокусуватися на власних потребах та інтересах, ігноруючи почуття інших;
- Соціальна тривожність, невпевненість у собі, страх бути відкинутим можуть змушувати підлітка «закриватися» від емоцій інших;
- Негативний досвід у спілкуванні - булінг, насмішки, зрада друзів можуть призвести до емоційної черствості;
- Низький рівень емоційного інтелекту - брак навичок розпізнавання та вираження емоцій обмежує здатність до співпереживання.

Тому важливо підтримувати та розвивати емпатію, формуючи сприятливе середовище, розвиваючи комунікативні навички, залучаючи старшокласників до групової роботи, волонтерства, творчих проєктів.

Педагогічні умови розвитку емпатії

В умовах навчального закладу розвиток емпатії можна здійснювати через:

- Емпатійне спілкування з учнями, побудоване на повазі та прийнятті;
- Включення у виховну роботу елементів соціально-психологічного тренінгу, рольових ігор, дискусій;

- Моделювання ситуацій морального вибору, обговорення літературних та життєвих прикладів;
- Психологічну підтримку, роботу шкільного психолога щодо розвитку емоційної грамотності;
- Проєкти соціального спрямування, зокрема волонтерську діяльність, де підлітки мають можливість проявити співчуття та допомогу іншим.

Отже, старший шкільний вік - критично важливий період для розвитку емпатії як особистісної якості. У цей час формуються не лише знання та навички, а й глибокі моральні установки, здатність до розуміння та підтримки інших людей. Емпатія стає важливою передумовою формування гуманної, відповідальної особистості. Своєчасна педагогічна підтримка, розвиток емоційного інтелекту, позитивне соціальне оточення можуть значно посилити цей процес, допомагаючи юнакам та дівчатам вступити у доросле життя з відкритим серцем і зрілою душею.

1.3. Гендерні чинники формування та прояву емпатії у старшокласників.

У старшокласників, у підлітковому періоді особливо велика потреба у дружніх відносинах, які передбачають прагнення до повного розуміння та прийняттю іншого, визначаючи інтимно-особистісний характер спілкування з однолітками, а згодом і з значними дорослими. При цьому емпатія в більшості досліджень розглядається як умова, необхідна для успішного здійснення процесу міжособистісної взаємодії підлітків, негасаючий протягом багатьох десятиліть, продиктований [10,11.16].

Для емоційної сфери старшокласників властива легка збудливість, різка зміна настроїв і переживань і водночас керування своїми почуттями. Переживання підлітка стають глибшими, з'являються більше стійкі почуття, емоційне ставлення до ряду явищ життя робиться довготриваліший і стійкіший, значно ширше коло явищ соціальної дійсності стає небайдужим підлітку та породжує в нього різноманітні емоції. Провідною діяльністю, у підлітковому віці, є спілкування зі своїми однолітками. Саме в ньому освоюються норми

соціальної поведінки та моралі, встановлюються відносини рівності та поваги один до одного, з'являються нові інтереси. Джессі Айзенберг вважає, що дівчатка віком від 10 до 12 років у більшій мірою виявляють турботу та співчуття до людей, тварин, емпатія у них формується раніше, ніж у хлопчиків такого ж віку. Це пов'язано, на її думку На думку, з більш швидкими темпами дозрівання дівчаток. Хлопчики досягають цього рівня ближче до юного віку. Саме у підлітків починають вперше розкриваються статеві відмінності у відношенні до різних об'єктів емпатії. Дівчатка підліткового віку виявляють більшою мірою співчуття до тварин, ніж хлопчики цього ж віку. Цей факт вважатимуться результатом більш раннього засвоєння дівчатками моральних норм, а також більшою орієнтацією дівчаток на спілкування та їх прагненням мати визнання у міжособистісних відносинах, той час, як хлопчики більш орієнтовані на предметні досягнення.

Подібні відмінності І.М.Юсупов пояснює особливостями становлення особистості у дівчаток, що виявляються у них у комфортності та пошуку громадського заохочення. Проведені, у цій галузі, дослідження, спрямовані на вивчення емпатії підлітків, говорять про глибокі зв'язки між емпатійністю та моральною поведінкою. Моральні норми, які були засвоєні на ранніх вікових етапах розвитку, починають виражатися у вчинках та судженнях. На початку підліткового віку відбуваються своєрідні зрушення розвитку особистості, які надалі визначають принципове подібність у підлітків нових потреб, прагнень, переживань, вимог до відносин з дорослими та товаришами. Це сприяє розвитку відносин із однолітками вглиб [15,17,18].

Знайомство дітей з емоціями та почуттями здійснюється як у ході всього навчально-виховного процесу, так і на спеціальних заняттях, де діти переживають різні емоційні стани, переносять свої переживання, знайомляться з досвідом однолітків, а також з літературою, живописом, музикою. Значення таких занять у тому, що з хлопців розширюється коло усвідомлюваних емоцій, вони починають глибше розуміти себе та інших, у них частіше виникає емпатія по відношенню до дорослих та дітей[16,18].

Формування емпатії у старшокласників відбувається на тлі складної взаємодії біологічних, психологічних та соціокультурних чинників. Одним із ключових детермінантів у цьому процесі виступає гендер - соціально сконструйоване уявлення про жіночі та чоловічі ролі, поведінку та очікування, пов'язані зі статтю. Гендерні чинники мають безпосередній вплив як на розвиток емпатії, так і на способи її прояву у міжособистісній взаємодії.

Проте більшість вчених наголошують, що емпатія формується переважно під впливом соціального контексту. Гендерні ролі та стереотипи, які передаються через сім'ю, школу, ЗМІ та культуру загалом, відіграють вирішальну роль у формуванні емпатійної поведінки. Дівчат з дитинства частіше заохочують до прояву емоцій, співпереживання, турботи про інших - рис, що вважаються «традиційно жіночими». Натомість хлопців схиляють до емоційної стриманості, самоконтролю, конкуренції, що нібито є «чоловічими» якостями [16].

У підлітковому віці, коли процес ідентифікації з гендерною роллю досягає свого піку, ці стереотипні уявлення можуть як стимулювати розвиток емпатії (у дівчат), так і гальмувати його (у хлопців). Наприклад, підлітки можуть уникати відкритого вираження співчуття через побоювання виглядати слабкими або «нетиповими» для своєї статі. Це особливо актуально для хлопців, які в контексті гендерної соціалізації часто зіштовхуються з тиском відповідати образу «сильної» і раціональної особистості.

Дослідження показують, що дівчата мають вищий рівень емоційної емпатії - здатності емоційно відгукуватися на переживання інших людей, тоді як хлопці іноді демонструють вищий рівень когнітивної емпатії - розуміння емоцій іншої людини на раціональному рівні, не завжди супроводжуваному емоційним включенням (Baron-Cohen, 2002) [16].

Дослідження показують, що **емпатія у дівчат і хлопців старшого шкільного віку дійсно може відрізнятися**, хоча ці відмінності не завжди є чіткими або однозначними.

Основні відмінності:

1. *Емоційна емпатія (переживання, співчуття)*

- Дівчата, як правило, мають **вищий рівень емоційної емпатії**. Вони легше й активніше відгукуються на чужі емоції, проявляють співчуття, готовність підтримати.
- Це пояснюється і **біологічними чинниками** (гормональні відмінності, робота мозку), і, значною мірою, **соціальним вихованням** - дівчат з дитинства частіше заохочують до емоційної відкритості та турботи про інших.

2. *Когнітивна емпатія (розуміння емоцій інших)*

- Хлопці можуть мати **порівняно високий рівень когнітивної емпатії**, тобто здатність логічно розпізнати та інтерпретувати емоції інших людей.
- Однак ця здатність не завжди супроводжується емоційним співпереживанням або бажанням підтримати, особливо в соціальних ситуаціях, де прояв емоцій вважається «нечоловічим».

3. *Форми прояву емпатії*

- Дівчата частіше проявляють емпатію у вербальній формі (словами підтримки, співчуття), виявляють емоції відкрито.
- Хлопці схильні до менш відкритої, іноді дії-орієнтованої форми підтримки (наприклад, допомога дією, а не словами).

Що впливає на ці відмінності:

- **Гендерні стереотипи** та соціальні очікування.
- **Стиль виховання в родині**.
- **Культурні установки** щодо емоційності хлопців і дівчат.
- **Освітнє середовище**, де емоційна чутливість частіше очікується від дівчат [18,20].

Водночас, слід розуміти, що ці відмінності - **узагальнення**, і на індивідуальному рівні хлопці можуть мати високий рівень емпатії, а дівчата - нижчий. Все залежить від особистості, досвіду, середовища та виховання.

Ось коротка порівняльна таблиця, яка демонструє **особливості емпатії у дівчат та хлопців старшого шкільного віку**:

Таблиця 1.3.1

Критерій	Дівчата	Хлопці
Рівень емоційної емпатії	Вищий: активно співпереживають, емоційно реагують	Нижчий: емоції контролюються, менше відкритих проявів
Когнітивна емпатія	Висока, часто поєднується з емоційною	Може бути на високому рівні, але без емоційного залучення
Форма прояву емпатії	Вербальна: слова підтримки, співчуття	Діяльнісна: допомога через дії, уникання емоційних розмов
Соціальні очікування	Бути чуйною, уважною до почуттів інших	Бути стриманим, не демонструвати емоційну вразливість
Ставлення до емпатії	Часто сприймається як «норма»	Часто пригнічується через стереотипи про «чоловічу силу»
Фактори впливу	Підтримка емоційності з боку оточення	Соціальний тиск уникати емоційної демонстративності

Отже, гендерні чинники істотно впливають на процес формування та прояву емпатії у старшокласників. Ці впливи реалізуються через соціалізацію, культурні очікування, рольові установки та освітнє середовище. Усвідомлення й урахування цих чинників у практиці виховання та навчання дозволяє створити умови для гармонійного розвитку емпатії як у хлопців, так і в дівчат, сприяючи формуванню емоційно зрілої та толерантної особистості [17,18].

Висновки до розділу 1

У результаті теоретичного аналізу проблеми емпатії та її гендерних особливостей у старшокласників було встановлено, що емпатія є складним психічним феноменом, який охоплює здатність розуміти та співпереживати емоційному стану іншої людини. У сучасній психології емпатія розглядається як ключовий компонент емоційного інтелекту, соціальної компетентності та ефективної міжособистісної взаємодії.

Аналіз вікових особливостей свідчить, що в старшому шкільному віці відбувається інтенсивний розвиток емоційної сфери, здатності до рефлексії, усвідомлення себе та інших, що сприяє поглибленню емпатійних переживань. У

цьому віці емпатія набуває більш усвідомленого, когнітивно забарвленого характеру, зростає здатність до прийняття перспективи іншої людини.

Гендерні особливості емпатії проявляються в різних аспектах емоційного реагування. За даними наукових досліджень, дівчата, як правило, демонструють вищий рівень емпатії порівняно з хлопцями. Це зумовлено як біологічними (нейрофізіологічними) чинниками, так і соціокультурними особливостями гендерної соціалізації. У дівчат зазвичай краще розвинуті навички розпізнавання емоцій, а також схильність до підтримки й співпереживання, що вважається соціально прийнятною поведінкою для жіночої статі.

Таким чином, емпатія у старшокласників є динамічним утворенням, на яке істотно впливають як вікові, так і гендерні чинники. Розуміння цих особливостей має важливе значення для формування ефективних стратегій психологічного супроводу та розвитку емоційної сфери учнів старшого шкільного віку.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМПАТІЇ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1. Організація та проведення дослідження

Аналіз наукової літератури, наведений у попередньому розділі показав важливість впливу гендеру на рівень емпатії старшокласників і доцільність проведення емпіричного дослідження, результати якого подано нижче.

Для забезпечення репрезентативності вибірки в дослідженні було залучено групу підлітків віком від 15 до 17 років. У нашому емпіричному дослідженні взяли участь 40 осіб, 20 – жіночої (50 % вибірки), та 20 – чоловічої статі (50 % вибірки). Опитування проводилось на базі Балтського ліцею №1 імені Олеса Гончара (м. Балта, Одеська область). Респондентам було надано форми з методиками, після проходження досліджувані мали надіслати результати.

У рамках дослідження гендерних особливостей емпатії у старшокласників був застосований комплексний методологічний підхід, який дозволяє охопити всі аспекти емпатії та забезпечити надійний аналіз отриманих результатів. Для цього обрано ряд психодіагностичних методик, які дозволяють оцінити як когнітивні, так і емоційні компоненти емпатії, а також з'ясувати їх залежність від гендерної належності учасників.

Методологічні основи дослідження передбачають використання кількох етапів, починаючи з підготовчого, де було здійснено аналіз існуючих методик, та завершуючи заключним етапом, на якому проводиться обробка та інтерпретація отриманих результатів. Основною метою дослідження є з'ясування рівня емпатії серед старшокласників залежно від їх статі.

Вибір психодіагностичних інструментів здійснювався з урахуванням необхідності дослідити різні аспекти емпатії, зокрема емоційні реакції, когнітивне розуміння емоцій інших людей, а також взаємодію емоційного відгуку та гендерних характеристик респондентів.

1. Статеврольовий опитувальник С. Бем (BSRI) був використаний для визначення психологічної статі респондентів і ступеня вираженості андрогенних, маскулітних та фемінних рис. Цей опитувальник озроблений у

1974 році, призначений для вивчення гендерних ролей особистості. Методика дозволяє визначити, наскільки людина схильна до прояву маскулінних і фемінних якостей, а також виявити їх поєднання (андрогінність). На виконання завдання було виділено 15 хв. (Додаток А)

Опитувальник складається з 60 тверджень, які поділені на три групи:

- маскулінні риси (20 тверджень, наприклад, «самостійність», «лідерські якості»);
- фемінні риси (20 тверджень, наприклад, «чутливість», «співчутливість»);
- нейтральні риси (20 тверджень для контролю).

Респонденти оцінюють кожен рису за принципом «так» або «ні», що дозволяє визначити один із типів гендерної ідентичності: маскулінний, фемінний, андрогінний

2. Методика «Діагностика рівня емпатійних здібностей» В. В. Бойко дозволяє оцінити як емоційний, так і когнітивний компоненти емпатії. Методика включає анкету, яка дає інформацію про характер поведінки та емоційну реакцію респондентів у різних життєвих ситуаціях; отже, можна визначити ступінь емпатії в кількох категоріях (дуже висока, середня, низька, дуже низька). Методика складається з 36 тверджень, на які респонденти відповідають «так» чи «ні». Окремо аналізуються такі показники, як Рациональний канал емпатії; Емоційний канал емпатії; Інтуїтивний канал емпатії; Установки, що сприяють емпатії; Проникаюча здатність в емпатії; Ідентифікація в емпатії. Ця методика рекомендована для використання серед підлітків та дорослих, що робить її актуальною для дослідження старшокласників. Перед початком дослідження респондентам надавалась інструкція з проханнями відповідати чесно, орієнтуючись на власні відчуття. На виконання методики виділялось 15 хв. (Додаток Б)

3. Методика «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» І. М. Юсупова дозволяє уважно розглянути загальний рівень розвитку емпатійних

тенденцій у старшокласників. Методика складається з 36 тверджень, на які респонденти відповідають за допомогою шкали, що включає такі варіанти, як: «не знаю», «ні, ніколи», «інколи», «часто», «майже завжди», «так, завжди». Даний формат дозволяє отримати кількісну оцінку рівня полікомунікативної емпатії та виявити ступінь її вираженості – дуже низький, низький, середній, високий, дуже високий. На виконання методики було виділено 20 хв. (Додаток В)

4. Шкала емоційного відгуку А. А. Меграбяна та М. Н. Епштейна дозволяє оцінити здатність респондентів співпереживати, а також виявити гендерні відмінності в емоційному відгуку на стани інших людей. Вивчення емоційної емпатії дає можливість оцінити, чи існують різниці в здатності до емоційного співпереживання між хлопцями та дівчатами. Методика складається з 25 тверджень, на які респонденти відповідають за чотирибальною шкалою: «згоден», «скоріше не згоден», «скоріше не згоден», «не згоден». В залежності від кількості набраних балів, рівень емоційного відгуку класифікується як високий, середній або низький. На виконання методики було виділено 10 хв. (Додаток Г)

Також використали метод статистичного аналізу емпіричного дослідження за U-критерієм Манна - Уїтні, який дозволяє порівнювати два незалежні вибірки за рівнем розподілу ознаки, що не підпорядковується нормальному закону. Цей непараметричний тест був обраний з огляду на те, що емпіричні дані не завжди відповідають вимогам параметричних методів, зокрема нормальності розподілу.

За допомогою даного критерію ми змогли виявити статистично значущі відмінності між вибірками за показниками емпатії, отриманими в результаті застосування обраних методик. Це дозволило підтвердити або спростувати гіпотези про наявність гендерних особливостей емпатії серед старшокласників.

Дослідження, як один із ключових інструментів наукового пізнання, передбачає ретельне планування етапів роботи та послідовний підхід до їх виконання. У цьому випадку воно здійснювалося у три етапи: підготовчий, основний та заключний.

Підготовчий етап включав вивчення та детальний аналіз існуючих психодіагностичних методик, що спрямовані на дослідження рівня емпатії. У процесі роботи було здійснено порівняння різних інструментів за їхньою валідністю, надійністю та відповідністю віковим особливостям вибірки. На підставі проведеного аналізу були відібрані найбільш релевантні методики, що оптимально підходять для застосування у вибраній віковій категорії

Основний етап - проведення експерименту з використанням обраних методик для збору даних, що включало анкетування та самооцінку респондентів.

Заключний етап полягав в обробці отриманих результатів, їх інтерпретації та побудові графічних матеріалів для наочності виявлених закономірностей.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження гендерних особливостей емпатії у старшокласників

За методикою №1 - Статеворольовий опитувальник С. Бем (BSRI), отримали такі результати, які вказані в таблиці 2.2.1 та на рисунку 2.2.2

Таблиця 2.2.1

Розподіл старшокласників обох статей за типами гендеру

Респонденти					
Дівчата			Хлопці		
Гендерна роль					
Анд.	Фем.	Мус.	Анд.	Фем.	Мус.
20 (50%)	-	-	18 (45%)	1 (2,5%)	1 (2,5%)

Результати емпіричного дослідження свідчать про те, що за допомогою методики «Статеворольовий опитувальник» С. Бем, спрямованої на визначення психологічної статі, ступеня андрогінності, маскулінності та фемінності особистості, було встановлен, що 95% респондентів поєднують «чоловічі» і «жіночі» риси та мають андрогінний тип гендерної ролі, 2,5% - фемінний і 2,5% - маскулінний.

Зведені показники в діаграмах нам показали такі результати:

- серед 20 досліджуваних юнаків переважає андрогінний тип - 90%, фемінних - 5%, маскулінних - 5%.

- серед 20 досліджуваних дівчат андрогінний тип становить 100%, фемінних та маскулінних типів не виявлено (0%).

Кількісні показники дозволяють констатувати домінування андрогінного типу серед обох статей, причому серед дівчат андрогінність виявлена у всіх без винятку респонденток. Це свідчить про гнучкість їхньої поведінки, здатність поєднувати як традиційно маскулінні, так і фемінні риси, що забезпечує ширший діапазон соціальних ролей, адаптивність та ефективність в міжособистісній взаємодії.

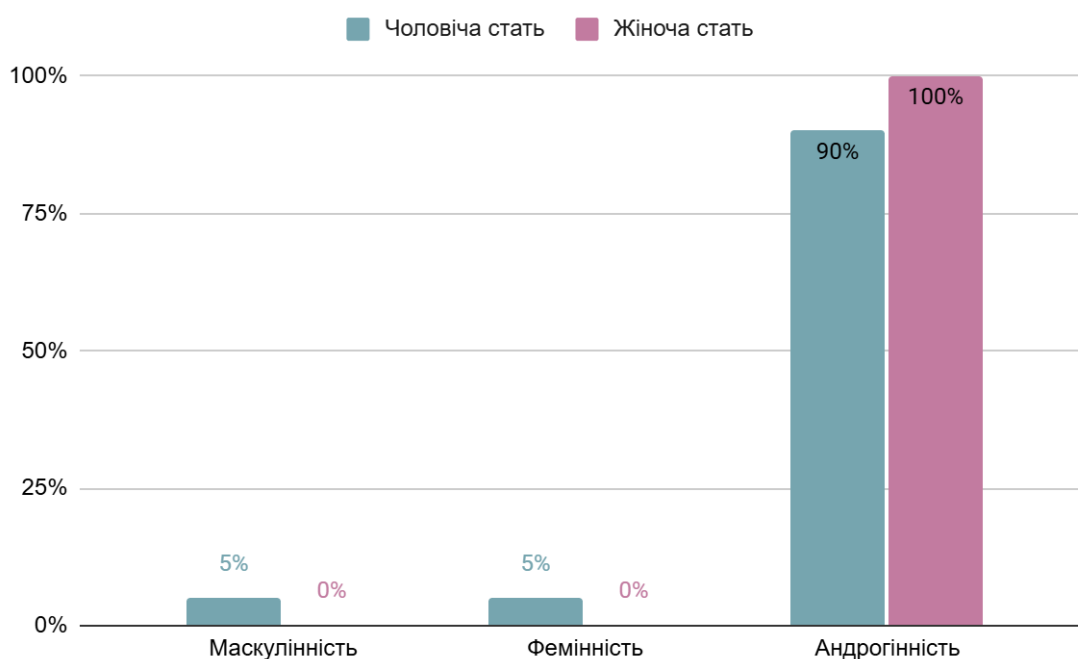

Рис. 2.2.2 Порівняльний аналіз результатів діагностики Статеврольовий опитувальник С. Бем (BSRI) у чоловічої та жіночої статей

Серед юнаків 90% також мають андрогінний тип, що вказує на високий рівень розвитку якості, що традиційно приписуються обом статям. Невеликий відсоток респондентів показав схильність до чітко виражених фемінних (5%) та маскулінних (5%) характеристик. Зокрема, один юнак продемонстрував перевагу фемінних рис (чуйність, ніжність, співчуття), тоді як інший - маскулінних (самостійність, наполегливість, рішучість).

Отримані дані свідчать про актуальні тенденції до стирання жорстких гендерних меж серед сучасної молоді, що дозволяє їм краще адаптуватися до вимог суспільства, яке цінує як емоційну чуйність, незалежно від статі.

Результати діагностування рівнів емпатійних здібностей у старшокласників за методикою №2 - «Діагностика рівня емпатійних здібностей» за В. В. Бойко представлені на рисунку 2.2.3

Таблиця 2.2.3

Гендерний розподіл рівнів емпатії старшокласників за методикою «Діагностика рівня емпатійних здібностей» В. В. Бойка

Рівень емпатії Гендерна роль	Низький	Знижений	Середній	Високий
Андрогінні хлопці	3 (7,5%)	10 (25%)	4 (10%)	1 (2,5%)
Андрогінні дівчата	2 (5%)	15 (37,5%)	3 (7,5)	-
Маскулінні хлопці	1 (2,5%)	-	-	-
Маскулінні дівчата	-	-	-	-
Фемінні хлопці	-	1 (2,5%)	-	-
Фемінні дівчата	-	-	-	-

Зі зведеної таблиці розподілу респондентів за рівнем емпатії та проявом гендерної ролі очевидно, що серед учнів старших класів обох статей переважає знижений рівень емпатійних здібностей. Найбільш яскраво це простежується серед андрогінних дівчат, де 15 осіб (37,5%) показали саме знижений рівень емпатії. У контексті психологічного розвитку це може свідчити про те, що

дівчата з андрогінною ідентичністю перебувають у стані особистісного пошуку, що ускладнює розвиток стійких емпатійних механізмів.

Подібна ситуація спостерігається і серед андрогінних хлопців, де 10 респондентів (25%) мають знижений рівень емпатії, а ще 3 (7,5%) - низький. Така тенденція пояснюється тим, що андрогінна роль, яка поєднує як маскулітні, так і фемінні якості, у підлітковому віці часто виявляється нестабільною, піддається впливу зовнішніх факторів: змін у соціальному оточенні, переходу до дорослого життя, підвищених навчальних навантажень.

Високий рівень емпатії виявлений лише у 1 андрогінного хлопця (2,5%), що свідчить про поодинокі випадки успішного розвитку емоційної сфери у навчальному середовищі. Відсутність високих показників серед інших респондентів може бути наслідком як внутрішніх бар'єрів до емоційного самовираження, так і зовнішніх обставин, зокрема загальної соціальної нестабільності та переживання перехідних кризових періодів.

Результати діагностування рівня полікомунікативної емпатії за методикою **№2 - «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» І. М. Юсупова** представленні на таблиці 2.2.4.

Зі зведеної таблиці гендерного розподілу рівнів емпатії серед старшокласників за методикою І. М. Юсупова очевидно, що переважна більшість респондентів демонструють нормальний рівень емпатії. Зокрема, серед андрогінних хлопців 11 осіб (27,5%) та серед андрогінних дівчат - 13 осіб (32,5%) мають саме цей показник, що свідчить про відносну стабільність емоційно-комунікативних здібностей у частини вибірки.

Разом із тим, у даних простежується певна диференціація за гендерною роллю та статтю. Так, серед андрогінних хлопців зафіксовано 5 респондентів (12,5%) з низьким рівнем емпатії, тоді як серед андрогінних дівчат таких виявилось більше - 7 осіб (17,5%). Це може свідчити про підвищену емоційну вразливість та напруженість серед дівчат цього вікового періоду, які ще не

Таблиця 2.2.4

**Гендерний розподіл рівнів емпатії старшокласників за методикою
«Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» І. М. Юсупова**

Рівень емпатії / Гендерна роль	Дуже низький	Низький	Нормальний	Високий	Дуже високий
Андрогінні хлопці	-	5 (12,5%)	11 (27,5%)	2 (5%)	-
Андрогінні дівчата	-	7 (17,5%)	13 (32,5)	-	-
Маскулінні хлопці	-	1 (2,5%)	-	-	-
Маскулінні дівчата	-	-	-	-	-
Фемінні хлопці	-	1 (2,5%)	-	-	-
Фемінні дівчата	-	-	-	-	-

досягли етапу стабільного розвитку емпатійних механізмів.

Цікавим є той факт, що високий рівень емпатії було зафіксовано лише серед андрогінних хлопців - 2 особи (5%), тоді як серед дівчат таких показників не виявлено. Це може вказувати на те, що серед хлопців із поєднаними (андрогінними) рисами відбувається більш активне становлення емоційної сфери, а також готовність до глибших міжособистісних контактів, що виходить за межі традиційної маскулінної моделі поведінки.

Маскулінні та фемінні хлопці представлені у вибірці одиничними випадками: лише 1 маскулінний хлопець (2,5%) та 1 фемінний хлопець (2,5%) показали низький рівень емпатії. Це свідчить про низьку частоту традиційно

виражених гендерних ролей серед сучасних старшокласників, де переважає саме андрогінний тип як більш гнучка й адаптивна модель.

Важливо відзначити, що дуже низького та дуже високого рівнів емпатії у вибірці не виявлено взагалі, що свідчить про відсутність крайніх проявів - як емоційної відчуженості, так і надмірної емоційної чутливості. Це дозволяє говорити про певний баланс у розвитку емпатійних здібностей серед більшості респондентів, хоча помітний прошарок з низьким рівнем все ж залишається проблемною зоною.

Загалом, отримані результати свідчать про тенденцію до помірному розвитку емпатії серед старшокласників із домінуванням нормального рівня, але з наявністю групи ризику - учнів з низькими показниками. Ця група потребує особливої уваги з боку шкільних психологів, оскільки низький рівень емпатії може бути індикатором труднощів у соціальній адаптації, емоційній регуляції та побудові міжособистісних стосунків, що особливо актуально у період переходу до дорослого життя.

Результати діагностування рівня емоційного відгуку за методикою №3 – **«Шкала емоційного відгуку» А. А. Меграбяна та М. Н. Епштейна** представлені у вигляді на рисунку 2.2.5.

Результати дослідження що вказані у таблиці 2.2.4, показали, що серед старшокласників найбільш поширеним є середній рівень емпатії. Зокрема, серед андрогінних хлопців такий показник мають 12 осіб (30%), а серед андрогінних дівчат - 10 осіб (25%). Це свідчить про те, що значна частина учнів здатна до співпереживання на достатньому рівні, що дозволяє підтримувати ефективні міжособистісні взаємини у шкільному середовищі.

Разом із тим, серед андрогінних дівчат зафіксовано досить високий відсоток респондентів із низьким рівнем емпатії - 9 осіб (22,5%), що може свідчити про певні труднощі в емоційній сфері саме у цієї групи. Серед андрогінних хлопців низький рівень емпатії не спостерігається, проте 6 осіб (15%)

Таблиця 2.2.5

Гендерний розподіл рівнів емпатії старшокласників за методикою «Шкала емоційного відгуку» А. А. Меграбяна та М. Н. Епштейна

Рівень емпатії Гендерна роль	Низький	Середній	Високий
Андрогінні хлопці	-	12 (30%)	6 (15%)
Андрогінні дівчата	9 (22,5%)	10 (25%)	1 (2,5%)
Маскулінні хлопці	1 (2,5)	-	-
Маскулінні дівчата	-	-	-
Фемінні хлопці	-	1 (2,5%)	-
Фемінні дівчата	-	-	-

продемонстрували високі показники, що свідчить про наявність серед них учнів із добре розвиненими емпатійними якостями.

Окрему групу складають маскулінні та фемінні хлопці, представлені одиничними випадками. Так, серед маскулінних хлопців виявлено 1 респондента (2,5%) з низьким рівнем емпатії, а серед фемінних хлопців - 1 особу (2,5%) із середнім рівнем. Це підтверджує, що серед старшокласників традиційні маскулінні та фемінні ролі зустрічаються рідко, поступаючись місцем андрогінному типу.

Що стосується високого рівня емпатії серед дівчат, то такий показник продемонструвала лише 1 респондентка (2,5%), що вказує на досить обмежене представництво цієї групи. Водночас андрогінні хлопці виявили більше схильності до високого емоційного відгуку порівняно з дівчатами.

Загалом, за отриманими результатами можна зробити висновок, що в більшості старшокласників емпатія розвинена на середньому рівні. Однак

наявність груп із низькими показниками, особливо серед андрогінних дівчат, вказує на доцільність посилення психологічного супроводу цієї категорії учнів із метою розвитку їх емоційної компетентності.

Отже, у цьому параграфі було представлено аналіз результатів дослідження гендерних особливостей емпатії у старшокласників за трьома методиками. Було здійснено розподіл респондентів за типами гендерної ролі за методикою С. Бем, а також проаналізовано рівні розвитку їхніх емпатійних здібностей за шкалами В. В. Бойка, І. М. Юсупова та А. А. Меграбяна і М. Н. Епштейна. Результати описані окремо для кожної методики з виділенням особливостей серед хлопців та дівчат, а також здійснено первинну інтерпретацію виявлених тенденцій у вибірці. Отримані дані дозволяють констатувати домінування андрогінного типу гендерної ролі серед старшокласників та переважання середнього і зниженого рівнів емпатії, що в подальшому стане основою для поглибленого порівняльного аналізу в межах цього дослідження.

2.3. Порівняльний аналіз емпатії за різними гендерами

З метою більш глибокого розкриття особливостей емпатійних здібностей старшокласників було проведено порівняльний аналіз отриманих показників за різними гендерними групами. Водночас варто зазначити, що під час дослідження серед дівчат було виявлено лише андрогінний тип гендерної ролі, що склав 100% вибірки жіночої статі. Серед хлопців андрогінний тип також переважав і становив 90% вибірки. У зв'язку з цим порівняльний аналіз буде здійснюватися саме між двома найбільш численними та репрезентативними групами - андрогінними хлопцями та андрогінними дівчатами.

У першочерговому порядку буде здійснено порівняння цих двох груп за всіма досліджуваними характеристиками емпатії за всіма застосованими методиками, що дозволить виявити як загальні тенденції, так і специфічні відмінності у формуванні емпатійних здібностей залежно від статі в межах андрогінного типу гендерної ролі.

Лише після цього доцільним буде провести загальне порівняння емпатійних показників за статтю, оскільки інші типи гендерної ролі у вибірці представлені поодинокими випадками та не можуть бути статистично релевантними для глибокого аналізу. Таким чином, подальший виклад результатів базуватиметься насамперед на вивченні відмінностей між андрогінними хлопцями та андрогінними дівчатами як основними групами дослідження.

У процесі емпіричного дослідження гендерних особливостей емпатії серед старшокласників для перевірки статистичної гіпотези про наявність відмінностей між групами було застосовано U-критерій Манна–Уїтні. Цей метод є ефективним для порівняння двох незалежних вибірок, особливо за умови їх нерівномірної чисельності та відсутності нормального розподілу показників.

Статистичній перевірці підлягали показники, які ми отримали за шкалами таких методик: «Діагностика рівня емпатійних здібностей» В. В. Бойко. «Дослідження рівня емпатійних тенденцій» І. М. Юсупова. «Шкала емоційного відгуку» М. Н. Епштейна та А. А. Меграбяна. Результати представлені у таблиці 2.3.1, 2.3.2, 2.3.3, 2.3.4, 2.3.5, 2.3.6.

Таблиця 2.3.1

Статистичний аналіз рівня емпатії між групами за методикою В. В.

Бойка

Групи вибірок	N		U	Uкр
Група 1	20 (50%)	17,9	151,5	112 ($\rho \leq 0,05$)
Група 2	18 (45%)	19,6		

Примітка: *Група 1 – андрогінні дівчата; Група 2 – андрогінні хлопці
Розмір вибірки андрогінних дівчат становив 20 осіб (50% від загальної кількості респондентів), тоді як у групі андрогінних хлопців - 18 осіб (45%). У результаті розрахунків емпіричне значення $U_{emp} = 151,5$. При цьому критичне значення для даного обсягу вибірок і рівня значущості $\rho \leq 0,05$ становить 112.

Оскільки отримане значення $U_{emp} = 151,5$ перевищує критичне значення $U_{кр} = 123$, підстав для ствердження про наявність статистично значущих відмінностей між групами немає. Таким чином, різниця у рівні емпатії між андрогінними хлопцями та андрогінними дівчатами за цією методикою не є статистично достовірною.

Ці результати свідчать про те, що в межах андрогінної гендерної ролі рівень розвитку емпатійних здібностей серед старшокласників залишається порівняно однорідним, незалежно від статі. Це дозволяє зробити припущення про те, що саме тип гендерної ролі (у даному випадку андрогінний) може мати більший вплив на формування емпатії, ніж біологічна стать.

Таблиця 2.3.2

Результати статистичного аналізу рівня полікомунікативної емпатії у андрогінних хлопців та андрогінних дівчат старших класів за методикою І.

М. Юсупова

Групи вибірок	N	Середні значення	U	U _{кр}
Група 1	20 (50%)	42,4	193	112 ($\rho \leq 0,05$)
Група 2	18 (45%)	45,5		

Примітка: *Група 1 – андрогінні дівчата; Група 2 – андрогінні хлопці

Аналіз отриманих показників рівня полікомунікативної емпатії серед андрогінних хлопців та дівчат старших класів засвідчив відсутність статистично значущих відмінностей між досліджуваними групами. За результатами розрахунків U-критерій Манна–Уїтні склав 193, що суттєво перевищує критичне значення $U_{кр} = 112$, при рівні значущості $\rho \leq 0,05$.

Таким чином, за даними цієї методики можна зробити висновок, що рівень полікомунікативної емпатії серед респондентів не варіюється достовірно залежно від статі в межах андрогінного типу гендерної ролі. Це підтверджує загальну тенденцію до зближення показників емпатійних здібностей у юнацькому віці, що може бути зумовлено спільними соціальними умовами

навчання і виховання та подібними комунікативними викликами, з якими стикаються старшокласники незалежно від статевої належності.

Таблиця 2.3.3

Статистичний аналіз шкали емоційного відгуку у андрогінних хлопців та андрогінних дівчат старшокласників за методикою А. А. Меграбяна та М.

Н. Епштейна

Групи вибірок	N	Середні значення	U	U _{кр}
Група 1	20 (50%)	4,2	69	112 ($\rho \leq 0,05$)
Група 2	18 (45%)	6,7		

Примітка: *Група 1 – андрогінні дівчата; Група 2 – андрогінні хлопці

У результаті аналізу, наведеного в таблиці, виявлено наявність статистично значущої відмінності у рівнях емоційного відгуку серед старшокласників з андрогенними рисами. За допомогою шкали емоційного відгуку, розробленої А. А. Меграбяном та М. Н. Епштейном, були порівняні дві групи вибірок: андрогінні дівчата та андрогінні хлопці. Середнє значення емоційного відгуку для андрогенних дівчат становить «4,2», а для андрогенних хлопців - «6,7». Статистичний аналіз за допомогою U-критерію Манна-Уїтні показав, що значення U_{emp} для обох груп складає 69, що є меншим за критичне значення $U_{кр}$, яке для рівня значущості $\rho \leq 0,05$ дорівнює 112. Отже, результат підтверджує статистичну значущість різниці між групами. Це свідчить про те, що андрогінні хлопці мають вищий рівень емоційної реактивності порівняно з андрогенними дівчатами. Зазначена різниця може бути пов'язана з гендерними особливостями емоційної сприйнятливості та чутливості старшокласників з андрогенними рисами, що вказує на можливі відмінності в емоційній реактивності залежно від статі.

На основі проведеного порівняльного аналізу емпатії серед старшокласників з андрогінним типом гендерної ролі було встановлено, що

рівень емпатійних здібностей загалом не демонструє статистично значущих відмінностей між дівчатами та хлопцями за методиками В.В. Бойка та І.М. Юсупова. Це свідчить про те, що у межах андрогінного типу гендерної ролі соціальні чинники, які впливають на формування емпатії, можуть мати переважно універсальний характер, не зумовлений біологічною статтю.

Водночас за результатами шкали емоційного А. А. Мєграбяна та М. Н. Епштейна було виявлено статистично значущу відмінність, яка вказує на вищу емоційну реактивність андрогінних хлопців порівняно з андрогенними дівчатами. Цей факт може свідчити про те, що навіть у межах однакового типу гендерної ролі емоційне реагування частково зумовлене статевими особливостями.

Таким чином, первинна гіпотеза дослідження, яка передбачала наявність загальних відмінностей в емпатії між гендерними типами з перевагою емпатійності у дівчат, не підтвердилася у повному обсязі. У рамках андрогінного типу не було виявлено істотних відмінностей за більшістю параметрів емпатії, що суперечить очікуванням.

У зв'язку з цим здійснено перегляд дослідницького підходу, і надалі аналіз буде зосереджено на порівнянні емпатійних показників саме за статтю — незалежно від типу гендерної ролі. Це дозволить глибше дослідити, чи наявні відмінності у розвитку емпатії між хлопцями та дівчатами в цілому, без урахування гендерної типології, а також оцінити, наскільки біологічна стать залишається вагомим чинником у формуванні емпатійних характеристик у старшому шкільному віці.

Статистичний аналіз рівня емпатії між хлопцями та дівчатами старшокласниками показав, що різниця у рівнях емпатії між групами не є статистично значущою. Значення U-критерію Манна-Уїтні для порівняння хлопців та дівчат становить 183,5, що перевищує критичне значення 127 при рівні значущості $p \leq 0,05$. Отже, на основі отриманих результатів можна зробити

Таблиця 2.3.3

**Статистичний аналіз рівня емпатії між хлопцями та дівчатами
старшокласниками за методикою В. В. Бойка**

	Середнє значення		Значення U- критерію Манна- Уїтні	Значення ρ – відмінності статистично значущі/не значущі ($\rho \leq 0,05$)
	Хлопці	Дівчата		
Рівень емпатії	19,15	17,9	183,5	127

висновок, що відмінності між групами не є статистично значущими.

Аналізуючи результати, подані в таблиці, можна зробити висновок, що різниця у рівнях полікомунікативної емпатії між хлопцями та дівчатами старшокласниками не є статистично значущою. Значення U_{emp} становить 194, що перевищує критичне значення $U_{кр} = 127$ при рівні значущості $\rho \leq 0,05$. Отже, відмінності між групами не досягають рівня статистичної значущості, що свідчить про подібний рівень розвитку полікомунікативної емпатії у хлопців та дівчат старшокласників.

Таблиця 2.3.4

**Статистичний аналіз рівня полукомунікативної емпатії між хлопцями
та дівчатами старшокласниками за методикою І. М. Юсупова**

	Середнє значення		Значення U- критерію Манна- Уїтні	Значення ρ – відмінності статистично значущі/не значущі ($\rho \leq 0,05$)
	Хлопці	Дівчата		
Рівень полікомунікативної емпатії	43,1	42,1	194	127

Статистичний аналіз шкали емоційного відгуку між хлопцями та дівчатами старшокласниками за методикою А. А. Меграбяна та М. Н.

Епштейна

	Середнє значення		Значення U-критерію Манна-Уїтні	Значення ρ – відмінності статистично значущі/не значущі ($\rho \leq 0,05$)
	Хлопці	Дівчата		
Рівень емоційного відгуку	6,65	4,2	82,5	127

Згідно з результатами, наведеними в таблиці, між хлопцями та дівчатами старшокласниками спостерігається статистично значуща різниця в рівнях емоційного відгуку. Значення $U_{emp} = 82,5$, що є меншим за $U_{кр} = 127$ при рівні значущості $\rho \leq 0,05$. Це вказує на те, що хлопці демонструють вищий рівень емоційного відгуку порівняно з дівчатами.

Підсумовуючи результати порівняльного аналізу між групами, можна зробити висновок, що тип гендерних ролей та біологічна стать не мали значного впливу на рівень емпатії в рамках двох із трьох методик. Зокрема, за методиками «Діагностика рівня емпатійних здібностей» Бойка та «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» Юсупова не було виявлено статистично значущих відмінностей у рівнях емпатії між хлопцями та дівчатами, а також між андрогінними хлопцями та дівчатами. Однак, при використанні методики «Шкала емоційного відгуку» Меграбяна та Епштейна була зафіксована статистично значуща різниця, де хлопці, а також андрогінні хлопці, демонстрували вищий рівень емоційної реактивності порівняно з дівчатами та андрогінними дівчатами. Таким чином, можна стверджувати, що для цієї методики статеві та гендерні особливості мають вплив на емоційну

сприйнятливість, тоді як у випадку з іншими двома методиками відмінності між хлопцями та дівчатами були мінімальними.

Аналіз літературних джерел свідчить про існування в психології тенденції вважати жіночу стать більш схильною до емпатії в порівнянні з чоловічою [33, 34, 35, 36]. Однак результати нашого емпіричного дослідження відкрили значно складнішу та менш однозначну картину розвитку емпатії серед старшокласників. Так, за окремими параметрами емпатії представники чоловічої статі, а також особи з андрогінним типом гендерної ролі, продемонстрували більш високі показники порівняно з дівчатами та представниками жіночої статі з андрогінним типом гендерної ролі. Зокрема, чоловіча вибірка показала кращі результати на шкалі емоційного відгуку, що дає підстави вважати, що процеси розвитку емпатії серед підлітків дедалі менше залежать від їх гендерної чи статевої приналежності. Натомість вони все більше детермінуються індивідуальними психологічними особливостями особистості та умовами соціального середовища, в яких ці підлітки ростуть.

Подібних висновків дійшла й М. С. Друк у своєму дослідженні, зазначаючи, що в сучасному суспільстві межі між маскулітними та фемінними рисами, а також соціальними ролями, стають все менш чіткими. Це, на її думку, позитивно впливає на середній рівень емпатії в суспільстві, оскільки чоловіки більше не змушені придушувати свої емоції, почуття та емпатійну чуйність. Зараз вони все частіше займаються тими самими видами діяльності, що і жінки, і проявляють більшу чутливість до емоційних переживань інших. Такі зміни у соціальних впливах, на думку Друка, є результатом глибоких трансформацій у суспільстві, які раніше призводили до розбіжностей у емпатійних можливостях обох статей. Ці трансформації також відображають зміну поглядів на традиційні гендерні ролі та відкривають нові можливості для розвитку емоційної чуйності і взаєморозуміння серед молоді. Відповідно, процеси соціалізації, які в минулому зміцнювали стереотипи та обмеження, сьогодні стають більш гнучкими, що дозволяє як чоловікам, так і жінкам вільно виявляти емоційну чутливість і емпатію в рівних умовах.

Отже, результати нашого дослідження можуть свідчити про значні зміни в розвитку емпатії серед молоді. Гендерні відмінності в рівнях емпатії починають втрачати свою визначальну роль, поступаючись місцем більш індивідуальним особливостям і соціальним умовам. Це вказує на те, що в майбутньому можна очікувати більш збалансованого розвитку емпатії серед представників обох статей, незалежно від традиційних гендерних стереотипів.

Висновки до розділу 2

Проведене емпіричне дослідження гендерних особливостей рівня емпатії у старшокласників дозволило виявити низку важливих закономірностей, що підтверджують як окремі положення наукових джерел, так і відкривають нові підходи до розуміння природи емпатії в підлітковому віці.

У дослідженні взяли участь 40 учнів 10–11 класів, віком 15-17 років, серед яких порівну представлено осіб жіночої та чоловічої статі. У межах дослідження використовувалися валідні психодіагностичні методики, які дозволили оцінити рівень емпатії, її окремі компоненти, а також особливості статево-рольової ідентичності.

Отримані результати свідчать про те, що традиційне уявлення про перевагу дівчат у емпатійних здібностях не є універсальним. Так, за окремим параметром емоційного відгуку, деякі респонденти чоловічої статі продемонстрували вищі показники порівняно з дівчатами. Також важливою виявилася роль андрогінного типу гендерної ролі, який у багатьох випадках асоціювався з більш розвиненими емпатійними тенденціями, незалежно від біологічної статі. Це дозволяє припустити, що емпатійні якості у сучасних старшокласників дедалі менше зумовлюються статевою приналежністю та дедалі більше - індивідуально-психологічними характеристиками, умовами соціалізації та особистісною зрілістю.

Ці дані корелюють із сучасними дослідженнями, зокрема, з позицією М. С. Друк, які вказують на поступове розмиття меж між традиційними фемінними та маскулініними якостями, що позитивно впливає на розвиток емпатії у молоді. Представники обох статей вільніше виражають емоції, не уникають емпатійної

чуйності та активно залучаються до взаємодії, що вимагає емоційної включеності.

Таким чином, результати дослідження підтвердили гіпотезу про наявність певних гендерних відмінностей у рівні емпатії, але водночас засвідчили, що ці відмінності не є жорстко закріпленими, а значною мірою зумовлені індивідуальними особливостями та соціальними факторами. Це відкриває перспективи для подальшого вивчення розвитку емпатії в підлітковому віці.

ВИСНОВКИ

У роботі було узагальнено теоретичні та емпіричні результати дослідження психологічних аспектів гендерних особливостей емпатії у старшокласників, що дозволяє зробити наступні висновки:

1. Аналіз теоретичних підходів до вивчення емпатії та гендеру в психологічній науці

У ході теоретичного аналізу було вивчено основні підходи до розуміння емпатії в психології, яка визначена як складний і багатокомпонентний процес, що включає емоційні, когнітивні та поведінкові аспекти. Теоретичні дослідження свідчать, що емпатія формується під впливом біологічних, соціокультурних і психологічних чинників, включаючи гендерні стереотипи. Однак сучасні дослідження вказують на зменшення гендерних відмінностей у прояві емпатії через зміни в суспільних нормах і ролях.

2. Визначення домінуючих гендерних ролей старшокласників
Діагностика за методикою С. Бем показала, що значна частина старшокласників (переважно 95%) має андрогінний тип гендерної ідентичності, що свідчить про гнучкість гендерних ролей та поєднання маскулінних і фемінних рис. Це явище більш виражене серед дівчат (100% андрогінних), але також спостерігається у 90% хлопців. Традиційні маскулінні та фемінні ролі зустрічаються рідко (по 2,5%), що підкреслює зростаючу тенденцію до гнучкості гендерних стереотипів серед молоді.

3. Дослідження рівня та характеристик емпатії у старшокласників
Застосування різних методик для дослідження емпатії: «Діагностика рівня емпатійних здібностей» В. В. Бойко. «Дослідження рівня емпатійних тенденцій» І. М. Юсупова. «Шкала емоційного відгуку» М. Н. Епштейна та А. А. Меграбяна, дозволило виявити, що середній та знижений рівень емпатії є більш характерним для старшокласників. Виявлено, що емоційний відгук є вищим серед хлопців, зокрема тих, хто має андрогінні риси, що суперечить традиційним уявленням про більшу емоційну чутливість дівчат. Когнітивна емпатія була розвинена в обох

статей однаково, що підтверджує важливість соціалізації і соціальних умов, а не лише біологічних факторів.

4. Аналіз проявів емпатії за статтю та гендерною роллю показав, що значущі відмінності були виявлені лише за шкалою емоційного відгуку, де хлопці, особливо з андрогінним типом, демонстрували вищі показники порівняно з дівчатами. Інші методики не виявили суттєвих відмінностей між статями, що вказує на важливість індивідуальних особливостей і соціального середовища для розвитку емпатії. Також було встановлено, що андрогінність як тип гендерної ролі позитивно впливає на розвиток збалансованої емпатії, оскільки поєднує емоційну чутливість та когнітивну раціональність.

Загалом, дослідження підтвердило, що прояви емпатії у старшокласників визначаються не лише біологічною статтю, а й типом гендерної ролі та соціальними умовами. Це дає змогу стверджувати, що емпатія є динамічним процесом, що залежить від численних факторів, включаючи гендерну соціалізацію, що змінюється в сучасному суспільстві. Результати цього дослідження можуть бути корисними для психологів та педагогів при розробці методів підтримки та розвитку емпатії серед підлітків у навчальних закладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех, І. Д. (2003). *Особистісно орієнтоване виховання: теоретико-технологічні засади*. Київ: Либідь.
2. Гаврилюк, Т. Є. (2017). Гендерні особливості розвитку емпатії у підлітковому віці. *Психологія і суспільство*, № 2, 55–61.
3. Гуменюк, О. В. (2016). Гендерні аспекти формування емоційної культури школярів. *Педагогічний дискурс*, № 20, 38–42.
4. Долішній, М. І. (2020). Емпатія як чинник емоційного розвитку підлітків. *Актуальні проблеми психології*, Т. 13, Вип. 1, 112–117.
5. Журавльова, Н. С. (2015). Гендерна психологія: *Навчальний посібник*. Київ: Центр учбової літератури.
6. Зайченко, І. В. (2019). Особливості емпатійного реагування старшокласників. *Наукові записки НаУКМА. Психологія*, Т. 2, № 3, 48–52.
7. Карабанова, О. А. (2018). Формування емпатії в учнівській молоді: теоретичні та практичні аспекти. *Психологія і педагогіка*, № 4, 78–83.
8. Кириленко, В. В. (2016). Психологічні особливості гендерної ідентичності в юнацькому віці. *Психологія особистості*, № 1(9), 44–49.
9. Климчук, В. І. (2013). Розвиток емоційної сфери старшокласників у навчальному процесі. *Освітологічний дискурс*, № 4, 97–101.
10. Коломінський, Я. Л., Скрипченко, І. О. (2011). *Психологія підлітка: Навчальний посібник*. Київ: Каравела.
11. Лактіонова, Г. М. (2020). Психологічні засади формування емпатії в старшокласників. *Проблеми сучасної психології*, № 49, 134–140.
12. Левченко, С. В. (2014). Гендерні особливості вияву емоцій в юнацькому віці. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*, № 4, 89–94.
13. Лушпай, С. М. (2021). Гендерна соціалізація в контексті емоційного розвитку. *Психологія і суспільство*, № 3, 61–66.
14. Моляко, В. А. (2006). *Психологія творчої особистості*. Київ: Наукова думка.

15. Мороз, П. В. (2017). Вікові та гендерні аспекти емпатійного реагування. *Психологічні перспективи*, Вип. 30, 100–106.
16. Назаревич, Г. І. (2019). Особливості розвитку емоційного інтелекту старшокласників. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, № 7, 43–47.
17. Павлик, Н. В. (2020). Емпатія як складова емоційної компетентності старшокласників. *Вісник психології і педагогіки*, № 11, 57–62.
18. Савчин, М. В. (2012). *Гендерна психологія: Навчальний посібник*. Ужгород: Мистецька лінія.
19. Титаренко, Т. М. (2003). *Психологія життєвого шляху особистості*. Київ: Наукова думка.
20. Шевченко, Н. М. (2018). Гендерна диференціація емпатії у старшому шкільному віці. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*, Вип. 52, 91–95.
21. Бех, І. Д. (2021). *Духовні основи розвитку особистості: концептуальні засади*. Київ: Ніка-Центр.
22. Васильєва, Н. В., Ковальова, Н. П. (2020). Гендерні особливості проявів емоційного інтелекту у юнацькому віці. *Психологія і суспільство*, № 4, 48–53.
23. Hoffman, M. L. (2000). *Empathy and Moral Development: Implications for Caring and Justice*. Cambridge University Press.
24. Davis, M. H. (1994). *Empathy: A Social Psychological Approach*. Boulder, CO: Westview Press.
25. Eisenberg, N., & Strayer, J. (Eds.). (1987). *Empathy and its Development*. New York: Cambridge University Press.
26. Halberstadt, A. G., Denham, S. A., & Dunsmore, J. C. (2001). Socialization of Emotion: Pathways to Emotional Competence and Maladjustment. *Developmental Psychology*, 37(6), 768–780.
27. Ковтун, О. М. (2021). Емпатія як компонент психологічної готовності до міжособистісної взаємодії в юнацькому віці. *Гуманітарний вісник*, № 45, 132–136.

28. Козак, А. І. (2022). Гендерні особливості емоційного інтелекту в умовах освітнього середовища. *Психологія: реальність і перспективи*, № 18, 114–119.
29. Ващенко, Л. С. (2023). Формування емпатії в умовах шкільної освіти: гендерний аспект. *Наукові горизонти*, № 7(39), 84–88.
30. Капліна, С. А. (2019). Соціально-психологічні чинники розвитку емпатії у старшокласників. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*, № 3, 56-61
31. Паламарчук А. А. Гендерні особливості емпатії у старшокласників // Розвиток суспільства та науки в умовах цифрової трансформації : тези доповідей VIII Міжнародної студентської наукової конференції, 02 травня 2025 р., Кривий Ріг, 2025. С. 197-198.
32. Друк М. С. Характер зв'язку гендерних характеристик та рівня емпатії у осіб молодого віку // Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 31 січня – 1 лютого 2020 року). Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2020. – Ч. 2. – 118 с.
33. Borracci RA, Doval HC, Nuñez C, Samarelli M, Tamini S, Tanus E. Measurement of empathy among Argentine cardiologists: Psychometrics and differences by age, gender, and subspecialty. *Cardiol J*. 2015;22(1):52-6. doi: 10.5603/CJ.a2014.0050. Epub 2014 Jul 8. PMID: 25736962.
34. Schulte-Rüther M, Markowitsch HJ, Shah NJ, Fink GR, Piefke M. Gender differences in brain networks supporting empathy. *Neuroimage*. 2008 Aug 1;42(1):393-403. doi: 10.1016/j.neuroimage.2008.04.180. Epub 2008 Apr 23. PMID: 18514546.
35. Pang C, Li W, Zhou Y, Gao T, Han S. Are women more empathetic than men? Questionnaire and EEG estimations of sex/gender differences in empathic ability. *Soc Cogn Affect Neurosc i*. 2023 Feb 28;18(1):nsad008. doi: 10.1093/scan/nsad008. PMID: 36807483; PMCID: PMC9976760.
36. Christov-Moore L, Simpson EA, Coudé G, Grigaityte K, Iacoboni M, Ferrari PF. Empathy: gender effects in brain and behavior. *Neurosci Biobehav Rev*.

2014 Oct;46 Pt 4(Pt 4):604-27. doi: 10.1016/j.neubiorev.2014.09.001. Epub 2014 Sep 16. PMID: 25236781; PMCID: PMC5110041.

37. Strauss, C. (2004). Is Empathy Gendered and, If so, Why? An Approach from Feminist Psychological Anthropology. *Ethos*, 32(4), 432–457. <http://www.jstor.org/stable/3651894>

ДОДАТКИ

Додаток А

Статеврольовий опитувальник С. Бем (BSRI)

Методика була запропонована Сандрою Бем (1974) для діагностики психологічної статі й визначає ступінь андрогінності, маскулітності й фемінітності особистості. Опитувальник містить 60 тверджень (якостей), на кожне з яких необхідно відповісти “так” або “ні”, оцінюючи тим самим наявність або відсутність у себе названих якостей.

Текст опитувальника

1. Впевнений у собі.
2. Поступливий.
3. Здатний допомогти.
4. Схильний захищати свої погляди.
5. Життєрадісний.
6. Похмурий.
7. Незалежний.
8. Сором'язливий.
9. Совісний.
10. Атлетичний.
11. Ніжний.
12. Театральний.
13. Наполегливий.

14. Ласий на лестоці.
15. Щасливий.
16. Сильна особистість.
17. Відданий.
18. Непередбачуваний.
19. Сильний.
20. Жіночний.
21. Надійний.
22. Аналітичний.
23. Співчутливий.
24. Ревний.
25. Здатний до лідерства.
26. Що опікується про людей.
27. Прямий, правдивий.
28. Схильний до ризику.
29. Сенситивний.
30. Потайливий.
31. Швидкий у прийнятті рішень.
32. Жалісливий.

33. Щирий.
34. Самодостатній.
35. Здатний утішити.
36. Гоноровий.
37. Владний.
38. Володіє тихим голосом.
39. Привабливий.
40. Мужній.
41. Теплий, сердечний.
42. Важний.
43. Обстоює власну позицію.
44. М'який.
45. Вміє дружити.
46. Агресивний.
47. Довірливий.
48. Нефективний.
49. Схильний вести за собою.
50. Інфантильний.
51. Адаптивний.

52. Індивідуаліст.
53. Не люблячий лайки.
54. Несистематичний.
55. Конкурендноспроможний.
56. Люблячий дітей.
57. Тактовний.
58. Амбіційний, честолюбний.
59. Спокійний.
60. Традиційний, підвладний умовностям.

Ключ до тесту

Маскулінність (“так”): 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37, 40, 43, 46, 49, 52, 55, 58.

Фемінінність (“так”): 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26, 29, 32, 35, 38, 41, 44, 47, 50, 53, 56, 59.

Інші пункти – нейтральні.

За кожний збіг відповіді із ключем нараховується 1 бал. Потім визначаються показники фемінінності (F) і маскулінності (M) у відповідності з наступними формулами.

$F = (\text{сума балів за фемінінністю}): 20;$

$M = (\text{сума балів за маскулінністю}): 20.$

Основний індекс IS визначається як:

$$IS = (F - M) \times 2,322.$$

Якщо величина індексу IS укладена в межах від -1 до +1, то роблять висновок про андрогінність. Якщо індекс менше -1 ($IS < -1$), то робиться висновок про маскулінність, а якщо індекс більше +1 ($IS > 1$) – про фемінінність. При цьому, у випадку коли $IS < -2,025$, говорять про яскраво виражену маскулінність, а якщо $IS > +2,025$ – говорять про яскраво виражену фемінінність.

Інтерпретація результатів. Якщо за результатами набраних балів ви досягли середніх показників маскулінних та фемінних якостей, це означає, що ви належите до того рідкісного типу людей-андрогінів, яким піддається будь-яка робота і будь-які чоловічі й жіночі ролі. Ваша поведінка досить гнучка, що дає змогу вам бути доброю людиною, чутливою, а також сміливою, рішучою, здатною постояти за себе, підтримати інших, повести їх за собою.

Якщо ви набрали середню кількість балів за оцінкою фемінних якостей, які переважили маскулінні, це означає, що ви людина, на яку розраховують близькі, друзі, колеги. Проте в ситуаціях, які вимагають здатності взяти на себе керівництво справами, виявити наполегливість, настоювати на безумовному підпорядкуванні, вам не вистачає характеру, ви ухиляєтесь від відповідальності, передоручаєте вирішення своїх проблем іншим людям.

Якщо ви недобрали середньої кількості балів за фемінними якостями, проте у вас яскраво виражені маскулінні якості, то це означає, що ви здатні протистояти негараздам, згуртовувати оточуючих, надихати на досягнення цілей. Ви людина, орієнтована на досягнення успіху, подолання перешкод, самоствердження, на справу, в процесі якої нехтуєте будь-якими сентиментами. Ви прагнете виробляти у собі значною мірою притаманні вам твердість духу і характеру. Проте оточуючим іноді не вистачає вашої емоційної підтримки, співчуття, ласкавих слів.

Люди, які набрали низькі бали за шкалами фемінність/маскулінність, визначаються як статево нейтральні особистості.

Методика «Діагностика рівня емпатійних здібностей» за В. Бойком

Методика має на меті дослідити вияви емпатії (здатності особистості співпереживати проблемам інших людей).

Інструкція. «На зазначені запитання дайте відповідь (+) або (-)»:

1. Я маю звичку уважно вивчати обличчя і поведінку людей, щоб зрозуміти їхній характер, схильності, здібності.

2. Якщо оточуючі виявляють ознаки нервозності я, зазвичай, залишаюсь спокійним.

3. Я більше довіряю доказам свого розуму, ніж інтуїції.

4. Я вважаю цілком доречним для себе цікавитися домашніми проблемами своїх співробітників.

5. Я можу легко ввійти в довіру до людини, коли в цьому виникає потреба.

6. Зазвичай, я з першої ж зустрічі вгадую «споріднену душу» в новій людині.

7. Я з цікавості, як правило, розпочинаю розмову про життя, роботу, політику з випадковими попутниками у потязі, літаку.

8. Я втрачаю душевну рівновагу, якщо оточуючі чимось пригнічені.

9. Моя інтуїція - надійніший спосіб розуміння оточуючих, ніж знання чи досвід.

10. Виявляти цікавість до внутрішнього світу іншої особистості - нетактовно.

11. Своїми словами я часто ображаю близьких мені людей, не помічаючи цього.

12. Я легко можу уявити себе якоюсь твариною, відчуті її звички і стани.

13. Я майже не розмірковую над причинами вчинків людей, які мають до мене безпосереднє відношення.

14. Я рідко приймаю до серця проблеми своїх друзів.

15. Як правило, за кілька днів я відчуваю: щось повинно трапитися з близькою мені людиною, і очікування збуваються. 16. Спілкуючись з діловими партнерами, я зазвичай, намагаюсь уникати розмов про особисте.

17. Іноді рідні дорікають мені за черствість, неувагу до них.
18. Мені легко вдається скопіювати інтонацію, міміку людей, наслідуючи їх.
19. Мій зацікавлений погляд часто бентежить нових партнерів.
20. Чужий сміх, зазвичай, передається і мені.
21. Часто, діючи навмання, я все ж таки знаходжу правильний підхід до людини.
22. Плакати від щастя - дурниця.
23. Я здатен цілком злитися з близькою для мене людиною, ніби розчинитися в ній.
24. Мені рідко зустрічалися люди, яких би я розумів без зайвих слів.
25. Я мимоволі чи з цікавості часто підслуховую розмови сторонніх людей.
26. Я можу залишатися спокійним, навіть якщо всі навколо мене хвилюються.
27. Мені набагато легше підсвідомо відчутти сутність людини, ніж зрозуміти її, «розклавши на полички».
28. Я спокійно ставлюся до дрібних неприємностей, які трапляються у когось із членів сім'ї.
29. Мені було б складно щиро і довірливо вести бесіду з настороженою, замкнутою людиною.
30. У мене творча натура - поетична, художня, артистична.
31. Я без особливої цікавості вислуховую сповіді нових знайомих.
32. Я засмучуюсь, якщо бачу людину в сльозах.
33. Моє мислення більше відрізняється конкретністю, строгістю, послідовністю, ніж інтуїцією.
34. Коли друзі починають говорити про свої неприємності, я волюю перевести розмову на іншу тему.
35. Якщо я бачу, що у когось з рідних погано на душі, то, ж правило, стримуюсь від розпитувань.

36. Мені складно зрозуміти, чому дрібниці можуть так сильно засмучувати людей.

Обробка даних. Підраховується кількість правильних відповідей (відповіді до «ключа») за кожною шкалою, а потім визначається сума оцінка:

1. Раціональний канал емпатії: + 1, + 7, -13, + 19, +25, -31;
2. Емоційний канал емпатії: -2, +8, -14, +20, - 26, +32;
3. Інтуїтивний канал емпатії: -3, +9, +15, +21, +27, - 33;
4. Установки, які сприяють емпатії: +4, -10, -16, -22, -28, -34;
5. Здатність до емпатії: + 5, -11, - 17, - 23, -29, -35,
6. Ідентифікація в емпатії: +6, +12, +18, - 24, + 30, -36.

Інтерпретація результатів

Аналізуються показники окремих шкал і загальна сумарна оцінка рівня емпатії. Оцінки на кожній шкалі можуть варіюватися від 0 до 6 балів і вказувати на значущість конкретного параметру в структурі емпатії.

Раціональний канал емпатії. Характеризує спрямованість уваги, сприйняття і мислення емпатуючого на суть будь-якої іншої людини - її стан, проблеми, поведінку. Це спонтанний інтерес до іншої людини, який відкриває «шлюзи» емоційного та інтуїтивного її відображення. У раціональному компоненті емпатії не слід шукати логіку чи мотивацію інтересу до іншого. Людина привертає увагу своєю буттєвістю, що дає змогу емпатуючому неупереджено виявляти її суть.

Емоційний канал емпатії. Фіксується здатність емпатуючого входити до емоційного резонансу з оточуючими - співпереживати, брати співучасть. Емоційна чутливість у цьому разі стає засобом «входження» до енергетичного поля партнера. Зрозуміти його внутрішній світ, прогнозувати його поведінку і ефективно впливати можливо тільки за умови енергетичного підстроювання. Співучасть і співпереживання виконують роль зв'язки, провідника від емпатуючого до емпатованого і навпаки.

Інтуїтивний канал емпатії. Бальна оцінка свідчить про здатність респондента бачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту вихідної інформації про них, спираючись на досвід підсвідомості. На рівні інтуїції

замикаються і узагальнюються різноманітні дані про партнерів. Інтуїція, слід вважати, менше залежить від оцінювальних стереотипів, ніж усвідомлене сприйняття партнерів.

Ідентифікаційний канал. Відображає вміння зрозуміти іншого на основі співпереживань, постановки себе на місце партнера. В основі ідентифікації - легкість, рухливість і гнучкість емоцій, здатність до наслідувань.

Шкальні оцінки виконують допоміжну роль в інтерпретації основного показника рівня емпатії. Сумарний показник теоретично може змінюватися у межах від 0 до 36 балів. За наявними попередніми даними, можна вважати: 30 балів і вище надзвичайно високий рівень емпатії; 29 – 22 середній; 21 – 15 - низький; менше 14 балів – дуже низький.

Методика «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» І. М. Юсупова

Для виявлення рівня емпатійних тенденцій необхідно, відповідаючи на кожне з 36 тверджень, приписувати відповідям такі числа: якщо Ви відповіли «не знаю» - 0, відповіді «ні, ніколи» - припишіть 1, «іноді» - 2, «часто» - 3, «майже завжди» - 4 і відповіді «так, завжди» - 5. Відповідати потрібно на всі пункти.

Тестовий матеріал

1. Мені більше подобаються книги про подорожі, ніж книги із серії «Життя відомих людей».
2. Дорослих дітей дратує турбота батьків.
3. Мені подобається розмірковувати про причини успіхів і невдач інших людей.
4. Серед усіх музичних передач віддаю перевагу передачам про сучасну музику.
5. Надмірну дратівливість і несправедливі докори хворого треба терпіти, навіть якщо вони продовжуються роками.
6. Хворій людині можна допомогти навіть словом.
7. Стороннім людям не слід втручатися в конфлікт між двома людьми.
8. Старі люди, як правило, уразливі без причин.
9. Коли в дитинстві слухав сумну історію, на мої очі самі по собі наверталися сльози.
10. Роздратований стан моїх батьків впливає на мій настрій.
11. Я байдужий до критики на мою адресу.
12. Мені більше подобається розглядати портрети, ніж картини з пейзажами.
13. Я завжди прощав усе батькам, навіть якщо вони були неправі.
14. Якщо кінь погано тягне, його потрібно підганяти.
15. Коли я читаю про драматичні події в житті людей, то відчуваю, немов це відбувається зі мною.
16. Батьки ставляться до своїх дітей справедливо.

17. Коли я бачу підлітків чи дорослих, які сваряться, я втручаюся.
18. Я не звертаю увагу на поганий настрій своїх батьків.
19. Я довго спостерігаю за поведінкою тварин, відклавши інші справи.
20. Фільми і книги можуть викликати сльози тільки у несерйозних людей.
21. Мені подобається спостерігати за виразом обличчя і поведінкою незнайомих людей.
22. У дитинстві я приводив додому кішок і собак.
23. Усі люди необґрунтовано озлоблені.
24. Дивлячись на сторонню людину, я хочу вгадати, як складеться її життя.
25. У дитинстві молодші за віком ходили за мною по п'ятах.
26. Побачивши покалічену тварину, я намагаюся їй чимось допомогти.
27. Людині стане легше, якщо уважно вислухати її скарги.
28. Побачивши вуличну пригоду, я намагаюся не потрапляти у число свідків.
29. Молодшим подобається, коли я пропоную їм свою ідею, справу чи розвагу.
30. Люди перебільшують здатність тварин відчувати настрій своїх господарів.
31. Зі скрутної конфліктної ситуації людина повинна виходити самотійно.
32. Якщо дитина плаче, на те є свої причини.
33. Молодь повинна задовольняти будь-які прохання і дивацтва стариків.
34. Мені хотілося розібратися, чому деякі мої однокласники іноді замислювалися.
35. Безпритульних домашніх тварин необхідно відловлювати і знищувати.

36. Якщо мої друзі починають обговорювати зі мною свої особисті проблеми, я намагаюся перевести розмову на іншу тему.

Ключ джерело:

«не знаю» - 0 балів

«ні, ніколи» - 1 бал

«іноді» - 2 бали

«часто» - 3 бали

«майже завжди» - 4 бали

«так, завжди» - 5 балів

Обробка результатів тесту

Перш ніж підрахувати отримані результати, перевірте ступінь відвертості, з яким Ви відповідали. Чи не відповіли Ви «не знаю» на деякі з тверджень під номерами: 3, 9, 11, 13, 28, 36, а також чи не позначили пункти 11, 13, 15, 27 відповідями «так, завжди?». Якщо це так, то Ви побажали бути відвертими перед собою, а в деяких випадках прагнули виглядати в кращому світлі. Результатам тестування можна довіряти, якщо на всі перераховані твердження Ви дали не більш трьох нещирих відповідей, якщо на чотири - варто засумніватися в їхній вірогідності, а якщо на п'ять - можете вважати, що роботу виконали даремно.

Тепер підсумуйте всі бали, приписані відповідям на пункти: 2, 5, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 32. Порівняйте результат зі шкалою розвиненості емпатійних тенденцій.

Аналіз результатів:

Якщо Ви набрали від 82 до 90 балів - це дуже високий рівень емпатійності. У Вас болісно розвинуте почуття співпереживання. У спілкуванні, як барометр, тонко реагуєте на настрій співрозмовника, який ще не встиг сказати ні слова. Вам важко від того, що навколишні використовують Вас як громовідвід, обрушуючи на Вас свій емоційний стан. Погано відчуваєте себе в присутності «важких» людей. Дорослі і діти охоче довіряють Вам свої таємниці і звертаються за порадою. Нерідко відчуваєте комплекс провини, побоюючись завдати людям клопоту; не тільки словом, а й поглядом боїтеся зачепити їх. Тривога за рідних і

близьких не полишає Вас. Водночас Ви самі дуже вразливі. Можете страждати, побачивши скалічену тварину, чи не знаходити собі місця від випадкового холодного привітання Вашого шефа. Ваша вразливість часом довго не дає заснути. Будучи засмученим, потребуєте емоційної підтримки збоку інших. З таким ставленням до життя Ви близькі до невротичних зривів. Потурбуйтеся про психічне здоров'я.

Від 63 до 81 бала - висока емпатійність. Ви чуттєві до нестатків і проблем навколишніх, великодушні, схильні багато чого їм прощати. З непідробним інтересом ставитеся до людей. Вам подобається «читати» їхні обличчя і «заглядати» в їхнє майбутнє. Ви емоційно чуйні, товариські, швидко встановлюєте контакти з навколишніми і знаходите спільну мову. Мабуть, і діти тягнуться до Вас. Навколишні цінують Вашу щиросердність. Ви намагаєтеся не допускати конфліктів і знаходити компромісні рішення. Добре переносите критику на свою адресу. Оцінюючи події, більше довіряєте своїм почуттям і інтуїції, ніж аналітичним висновкам. Волієте працювати з людьми, ніж наодинці. Постійно маєте потребу в соціальному схваленні своїх дій. Попри всі перелічені якості, Ви не завжди акуратні в точній і копіткій роботі. Не треба особливих зусиль, щоб вивести Вас з рівноваги.

Від 37 до 62 балів - нормальний рівень емпатійності, властивий переважній більшості людей. Навколишні не можуть назвати Вас «товстошкірим», але водночас Ви не належите до числа особливо чуттєвих. У міжособистісних стосунках судити про інших більш схильні за їхніми вчинками, ніж довіряти своїм особистим враженням. Ви не позбавлені емоційних проявів, але здебільшого вони перебувають під самоконтролем. У спілкуванні уважні, намагаєтеся зрозуміти більше, ніж сказано словами, але при зайвому впливі почуттів співрозмовника втрачаєте терпіння. Намагаєтеся делікатно не висловлювати свою точку зору, не будучи упевненим, що вона буде прийнята. При читанні художніх творів і перегляді фільмів частіше стежите за дією, ніж за переживаннями героїв. Відчуваєте труднощі у прогнозі розвитку відносин між людьми, тому, трапляється, їхні вчинки виявляються для Вас несподіваними. У

Вас немає розкутості почуттів, і це заважає Вашому повноцінному сприйняттю людей.

12-36 балів - низький рівень емпатійності. Ви відчуваєте ускладнення у встановленні контактів з людьми, незатишно відчуваєте себе у великій компанії. Емоційні прояви у вчинках навколишніх часом здаються Вам незрозумілими і позбавленими змісту. Віддаєте перевагу окремим захопленням конкретною справою, а не роботі з людьми. Ви - прихильник точних формулювань і раціональних рішень. Імовірно, у Вас мало друзів, а тих, хто є, цінуєте більше за ділові якості і ясний розум, ніж за чуйність. Люди платять Вам тим самим.

11 балів і менше - дуже низький рівень. Емпатійні тенденції особистості не розвинуті. Вам важко першим почати розмову, тримаєтеся окремо від товаришів по службі. Особливо важкі контакти з дітьми й особами, набагато старшими за Вас. У міжособистісних стосунках нерідко виявляєтеся в несприятливому становищі. Багато в чому не знаходите взаєморозуміння з навколишніми. Любите гострі відчуття, надаєте перевагу спортивним змаганням, а не мистецтву. У діяльності занадто сконцентровані на собі. Ви можете бути дуже продуктивними в індивідуальній роботі, у взаємодії ж з іншими не завжди виглядаєте найкращим чином. Болісно переносите критику на свою адресу, хоча можете на неї бурхливо не реагувати. Необхідна гімнастика почуттів

Методика «Шкала емоційного відгуку» за А. Меграбяном і Н. Епштейном

Опитувальник складається з 25 суджень закритого типу - як прямих, так і зворотних. Випробуваний повинен оцінити ступінь своєї згоди/незгоди з кожним із них. Шкала відповідей (від «повністю згоден» до «повністю не згоден») дає можливість виразити відтінки ставлення до кожної ситуації спілкування. В порівнянні з вихідним варіантом опитувальника кілька змінена шкала відповідей, складені таблиці перерахунку «сирих» балів у стандартні оцінки.

Бланк для відповідей до методики «Шкала емоційного відгуку»

№ п/п	Твердження	Відповідь			
		Згоде н авжди)	Скоріш е згоден (часто)	Скоріш е не згоден (рідко)	Не згоден (нікол и)
1	Мене засмучує, коли я бачу, що незнайома людина почувається серед інших людей самотньо				
2	Мені неприємно, коли люди не вміють стримуватися і відкрито проявляють свої почуття				
3	Коли хтось поруч зі мною нервує, я теж починаю нервувати				
4	Я вважаю, що плакати від щастя нерозумно				
5	Я близько до серця приймаю проблеми своїх друзів				
6	Іноді пісні про кохання викликають у мене багато почуттів				
7	Я б сильно хвилювався (хвилювалася), якби мав (мала) повідомити людині неприємне для нього звістка				

8	На мій настрій сильно впливають оточуючі люди				
9	Мені хотілося б отримати професію, пов'язану з спілкуванням з людьми				
10	Мені дуже подобається спостерігати, як люди приймають подарунки				
11	Коли я бачу, як плаче людини, то й сам (сама) засмучуюсь				
12	Слухаючи деякі пісні, я часом відчуваю себе щасливою (щасливим)				
13	Коли я читаю книгу (роман, повість тощо), то так переживаю, ніби все, про що я читаю, відбувається насправді				
14	Коли я бачу, що з ким-то погано поводяться, то завжди серджуся				
15	Я можу залишатися спокійним (спокійного), навіть якщо всі навколо хвилюються				
16	Мені неприємно, коли люди при перегляді кінофільму зітхають і плачуть				
17	Коли я приймаю рішення, ставлення інших людей до нього, як правило, ролі не грає				
18	Я втрачаю душевний спокій, коли оточуючі чимось пригнічені				
19	Я переживаю, коли бачу людей, легко расстраивающихся з-за дрібниць				
20	Я дуже засмучуюсь, коли бачу страждання тварин				
21	Нерозумно переживати з приводу того, що відбувається в кіно або про що читаєш в книжці				

22	Я дуже засмучуюсь, коли бачу безпорадних старих людей				
23	Я дуже переживаю, коли дивлюся фільм				
24	Я можу залишитися байдужим (байдужою) до будь-якого хвилювання навколо				
25	Маленькі діти плачуть без причини				

Для обробки відповідей зручно скористатися Бланком підрахунку результатів. Обробка проводиться у відповідності з ключем. За кожен відповідь нараховується від 1 до 4 балів.

Бланк підрахунку результатів

Номер упідтвердження	Відповідь (в балах)			
	Згоден (завжди)	Скоріше згоден (часто)	Скоріше не згоден (рідко)	Не згоден (ніколи)
1	4	3	2	1
2	1	2	3	4
3	4	3	2	1
4	1	2	3	4
5	4	3	2	1
6	4	3	2	1
7	4	3	2	1
8	4	3	2	1
9	4	3	2	1
10	4	3	2	1
11	4	3	2	1
12	4	3	2	1
13	4	3	2	1
14	4	3	2	1

15	1	2	3	4
16	1	2	3	4
17	1	2	3	4
18	4	3	2	1
19	4	3	2	1
20	4	3	2	1
21	1	2	3	4
22	4	3	2	1
23	4	3	2	1
24	1	2	3	4
25	1	2	3	4
Σ				

Загальна оцінка підраховується шляхом підсумовування балів. Ступінь вираженості здібності особистості до емоційного відгуку на переживання інших людей (емпатії) визначається за таблицею перерахунку «сирих» балів у стандартні оцінки шкали стенив.

Таблиця перерахунку «сирих» балів у стіни

Стіни	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Стандартний відсоток	2,28	4,40	9,19	14,98	19,15	19,15	14,98	9,19	4,40	2,28
Чоловіки	<=45	46-51	52-56	57-60	61-65	66-69	70-74	75-77	79-83	>=84
Жінки	<=57	58-63	64-67	68-71	72-75	76-79	80-83	84-86	87-90	>=91

Аналіз і інтерпретація результатів

- 82-90 балів - дуже високий рівень;
- 63-81 бал - високий рівень;
- 37-62 балів - нормальний рівень;
- 36-12 балів - низький рівень;
- 11 балів і менше - дуже низький рівень.

Градацію рівнів можна проводити і всередині професійної групи, якщо це якість для її представників професійно значима.

Високі показники по здатності до емпатії перебувають у зворотному зв'язку з агресивністю і схильністю до насильства; високо корелюють з покладистістю, поступливістю, готовністю прощати інших (але не себе), готовністю виконувати рутинну роботу.

Люди з високими показниками за шкалою емоційного відгуку в порівнянні з тими, у кого низькі показники частіше:

- на емоційні стимули реагують зміною шкірної провідності і почастишенням серцебиття;
- більш емоційні, частіше плачуть;
- як правило, мали батьків, які проводили з ними багато часу, яскраво проявляли свої емоції і говорили про свої почуття;
- виявляють альтруїзм в реальних вчинках, схильні надавати людям діяльну допомогу;
- демонструють аффіліативне поведінка (сприяє підтриманню і зміцненню дружніх відносин);
- менш агресивні;
- оцінюють позитивні соціальні риси як важливі;
- більш орієнтовані на моральні оцінки.

Вміння співпереживати іншим людям - цінна якість, однак при його гіпертрофії може формуватися емоційна залежність від інших людей, хвороблива уразливість, що ускладнює ефективну соціалізацію і навіть може призводити до різних психосоматичних захворювань.

Люди з середнім (нормальним) рівнем розвитку емпатії в міжособистісних стосунках більш схильні судити про інших за вчинками, ніж довіряти своїм особистим враженням. Як правило, вони добре контролюють власні емоційні прояви, але при цьому часто не можуть прогнозувати розвиток відносин між людьми.

Люди з низьким рівнем розвитку емпатії в міжособистісних відносинах відчують труднощі у встановленні контактів з людьми, некомфортно почувають себе у великій компанії, не розуміють емоційних проявів та вчинків, часто не знаходять взаєморозуміння з оточуючими. Вони набагато продуктивнішими при індивідуальній роботі, ніж при груповій, схильні до раціональних рішень, більше цінують інших за ділові якості і ясний розум, ніж за чуйність.

Вибір неефективних поведінкових стратегій може бути наслідком особистісних особливостей людини або свідомим незнанням діяльних форм участі в житті інших людей. Для розвитку емпатических здібностей потрібно удосконалювати комунікативні навички, особливо вміння слухати іншого, перефразувати, відобразити і віддзеркалювати емоції. Дуже корисні тренінги асертивності, «гімнастика почуттів».